

DOUĂ SINTEZE SEMNIFICATIVE DE ISTORIA ROMÂNILOR „DESTINATE STRĂINĂTĂȚII”, ACUM MAI BINE DE UN SECOL

GHEORGHE CLIVETI
Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, Iași
E-mail: secretar_xenopol@yahoo.com

Two Significant Syntheses of the History of Romanians “Destined to the Foreign World” More Than a Century Ago

(Abstract)*

In 1896 appeared in Paris the work signed by A. D. Xenopol, *Histoire des Roumains de la Dacie Trajane* (two volumes, Ernest Leroux Editeur), and in 1905, in Gotha, *Geschichte des Rumänischen Volkes im Rahmen seiner Staatsbildungen* (also two volumes, Friedrich Andreas Perthes Verlag), signed by Nicolae Iorga. Between these two significant syntheses of Romanian history one could notice the similarity of a general thematic reference, but not a complete similarity between their titles. On a comparative reading one could hardly see close correspondences between them regarding concepts, chapter structure and discourse. Xenopol’s synthesis followed the “French version” of the *Istoria românilor din Dacia Traiană*, whereas Iorga’s one “benefited” from the translation into Romanian with the purpose of becoming a “step” towards an ample national historical synthesis. In order to reveal the diegetic valences specific to each of the two syntheses “destined to the foreign world” by the two great classics of our historiography and to compare them in value, we must consider Xenopol’s and Iorga’s ways of “thinking” or “seeing” the ideas in the history of the Romanians. The two historians left “clarifying texts” (texts of memorial genre and private correspondence that preceded and accompanied, as the case may be, the elaboration of each synthesis) regarding the origin, the ideas and the success of each “writing manner”.

Keywords: A. D. Xenopol, N. Iorga, syntheses of Romanian history, similarities, historiographical dispute.

(Rezumat)

În anul 1896, a apărut la Paris lucrarea semnată de A. D. Xenopol, *Histoire des Roumains de la Dacie Trajane* (două volume, Ernest Leroux Editeur), iar în 1905, la Gotha, *Geschichte des Rumänischen Volkes im Rahmen seiner Staatsbildungen* (tot

* Traducere: Ștefănița-Mihaela Ungureanu.

două volume, Friedrich Andreas Perthes Verlag), semnată de Nicolae Iorga. Între aceste două sinteze semnificative de istoria românilor s-ar putea sesiza similitudinea de generală referință tematică, însă nu și o deplină similitudine între titlurile lor. La o lectură comparativă cu greu s-ar putea constata corespondențe strânse între ele, de concepție, structură pe capitole și discurs. Sinteza xenopoliană „s-a fixat”, compendial, „versiunii franceze” a lucrării *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, iar cea iorghiană „a beneficiat” de traducere „pe românește” spre a se rostui ca „treaptă” întru o amplă sinteză istorică națională. Pentru a fi relevate valențele diegetice proprii fiecăreia dintre cele două sinteze „destinate străinătății” de cei doi „mari clasici” ai istoriografiei noastre și spre a le compara valoric, trebuie să luăm în considerare maniera xenopoliană și cea iorghiană de „a gândi” ori „a vedea” ideile în istoria românilor. Cei doi istorici au lăsat „texte lămuritoare” (cele ce au premers și însoțit, după caz, elaborarea fiecărei sinteze, texte de gen memorialistic și de corespondență privată) cu privire la conceperea, ideile și reușita „scriiturii”.

Cuvinte-cheie: A. D. Xenopol, N. Iorga, sinteze de istoria românilor, similitudini, dispută istoriografică.

În anii 1896, la Paris, și 1905, la Gotha, „ieșeau de sub tipar”, întâi una, apoi alta, două sinteze semnificative de istoria românilor „destinate străinătății”. Între cea dintâi, *Histoire des Roumains de la Dacie Trajane* (două volume, Ernest Leroux Editeur), de A. D. Xenopol și cea de-a doua, *Geschichte des Rumänischen Volkes in Rahmen seiner Staatsbildungen* (tot două volume, Friedrich Andreas Perthes Verlag), de N. Iorga, s-ar putea sesiza similitudinea de generală referință tematică. Nu s-ar putea însă sesiza și o deplină similitudine între titlurile lor. Mai mult spus, cu greu s-ar putea constata, la o lectură, prin comparație, a lor, corespondențe strânse între ele, de concepție, structură pe capitole și discurs; dintre cele două sinteze, cea xenopoliană „s-a fixat”, compendial, „versiunii franceze” a mai amplei lucrări *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, iar cea iorghiană „a beneficiat” de traducere „pe românește”¹, spre a se rostui ca „treaptă” întru o tot amplă sinteză istorică națională. Pentru a fi relevate valențele diegetice proprii fiecăreia dintre cele două sinteze „destinate străinătății” de cei doi „mari clasici” ai istoriografiei noastre și spre a le compara, desigur, valoric, se cuvine, înainte de toate, să se ia aminte la maniera xenopoliană și, respectiv, la cea iorghiană de „a gândi” ori „a vedea” ideile în istoria românilor. Or, Xenopol și Iorga au lăsat, și unul și celălalt, „texte lămuritoare” cu privire la acele idei, „texte” dintre care s-ar bine-rostui luării prioritare în considerare, aici, cele ce au premers și însoțit, după caz, elaborarea fiecărei sinteze, fie ea „de versiune franceză”, fie „pe nemție”. S-ar bine-rostui aceleiași luări în considerare și texte îndeosebi de gen memorialistic și chiar de corespondență privată, aruncătoare atât la Xenopol, cât și la Iorga de „lumini” din afara elaborării propriu-zise, de unul și, respectiv, de celălalt, a sintezei „pentru străini”, texte de acelea, atestante chiar și de disputa istoriografică

¹ N. Iorga, *Istoria poporului românesc*, traducere din germană de Otilia Teodoru Ionescu (Enache), vol. I, București, Editura Casa Școalelor, 1922, vol. II, III, IV, Vălenii de Munte, 1925, 1928; *ibidem*, ediție de Georgeta Penelea, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1985.

între „cei doi”, privind conceperea, ideile și reușita „scriiturii” ce fiecare „a dat” într-o „destinație” excedentă „menirii sfinte a învățaturii neamului”.

După repere biobibliografice, accesarea „celor doi” la studiul înalt al istoriei prezintă câteva aspecte de asemănare, ca dintr-o mirifică „chemare” întru respectul domeniului de cunoaștere. Fiecare a cunoscut o anumită turnantă parcă de destin în acea accedere. Cu studii de licență universitară în drept și de doctorat atât în drept, cât și în filosofie, la Berlin, Xenopol s-a dedicat domeniului istoriei, mărturisindu-și epistolar, încă de pe timpul studenției berlineze, lui Iacob Negruzzi², „tendința naturală a spiritului” său spre „așa ceva”. Și Iorga, licențiat în Litere, studii clasice, la Universitatea din Iași, a optat, pe timpul bursei de studii de specializare la Paris, pentru istorie, validându-și opțiunea ca „diplomé de Hautes Etudes” și, apoi sau mai presus, cu doctorat la Leipzig³. De cum s-au cunoscut, la universitatea ieșeană, Xenopol și-a prețuit și sprijinit „eminentul student”, iar acesta a avut de admirat „frumosul cap filosofic al profesorului său”⁴. Semne de tensiune între „cei doi” s-au tot adunat însă. Profesorul a catadicsit, pe motivul că *Istoria Românilor* „a scris-o”, de fapt încă o mai scria atunci, el, să-și îndemne „fostul” student spre a urma „în străinătate” studii îndeosebi de istorie universală, domeniu pentru care „îl aștepta, la Iași, catedra răposatului Nicolae Ionescu”⁵. „Fostul student” n-a uitat malițiozitatea „profesorului său”, cu greu „ascuns” zâmbet sibilinic „de bunăvoință”, și „i-a servit” o recenzie în chiar „Arhiva». Organul Societății Științifice și Literare” din Iași, asupra mării sinteze *Istoria Românilor din Dacia Traiană*⁶, pe ton laudativ în privința cuprinderii generale tematice a acesteia, dar și prin semnalare de insuficiențe documentaristice și de „greșeli de detaliu”⁷. Xenopol, la rândul-i, „n-a uitat” și, peste cam un an de zile, „a întâmpinat” prima „lecție” a lui Iorga, de „deschidere de curs universitar”⁸ la București, cu o recenzie, tot în „Arhiva...” din Iași⁹, apreciind discursul intelectual dezinvolt al „fostului său student”, dar și dându-i „sfatul” de „a-și mai îngriji stilul, care uneori pare a cădea sub oboseală, prin înghezuiala de idei ce voiește a grămădi în o singură frază”, și chiar observându-i critic înclinația de

² I. E. Torouțiu, *Studii și documente literare*, vol. II, „Junimea”, București, Institutul de Arte Grafice „Bucovina”, 1932, p. 9 și urm. (documentul *Xenopol către I. Negruzzi, Berlin, 1 aprilie 1868*); vezi și A. D. Xenopol, *Opere*, II. *Studii* (în continuare se va cita: A. D. Xenopol, *Opere*, II. *Studii*), text ales și stabilit de Dorina Rusu, colecția *Opere fundamentale*, coord. Eugen Simion, București, Fundația Națională pentru Știință și Artă, 2019, pp. 965–968 (același document).

³ N. Iorga, *O viață de om, așa cum a fost* (în continuare se va cita: N. Iorga, *O viață de om...*), ediție îngrijită de Valeriu Râpeanu și Sanda Râpeanu, București, Editura Minerva, 1976, pp. 178–231.

⁴ *Ibidem*, pp. 142–145.

⁵ *Ibidem*, p. 207.

⁶ A. D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, vol. I–VI, Iași, 1888–1893.

⁷ N. Iorga, recenzie, în „Arhiva». Organul Societății Științifice și Literare” (în continuare se va cita: „Arhiva...”), anul IV, nr. 9–10, septembrie – octombrie 1893, pp. 545–553.

⁸ Idem, *Despre concepția actuală a istoriei*, lecție de deschidere la Universitatea din București, 1 noiembrie 1894; idem, *Generalități cu privire la studiile istorice* (în continuare se va cita: N. Iorga, *Generalități...*) ediția a IV-a, introducere, note și comentarii de Andrei Pippidi, Iași, Editura Polirom, 1999, pp. 51–63.

⁹ A. D. Xenopol, recenzie în „Arhiva...””, anul V, nr. 11–12, noiembrie – decembrie 1894, pp. 655–657.

„a face oarecum o istorie a istoriei” și de „a trece [...] de la un gen literar la ideea filosofiei istoriei și în fine a științei istoriei”¹⁰.

Cât despre recenzia lui Iorga, în „Revue critique”¹¹, asupra xenopolienei *Histoire des Roumains* și cea a lui Xenopol, în „Arhiva...” din Iași¹², privind iorghiana *Geschichte des Rumänischen Volkes...*, considerarea fiecăreia s-ar cuveni ca ținând de un context mai larg de „scrieri de întâmpinare” a sintezei din care ea și-a făcut obiect de „specioasă critică”. Și numai în funcție de „întâmpinarea” prin note ori recenzii a fiecăreia dintre cele două sinteze s-ar cuveni să fie comentate, desigur succint, și raporturile omenești sau profesionale, adeseori tensionate până spre anul 1909, între Xenopol și Iorga. După cum, din textul cam întins paginar și complex tematic al concepției xenopoliene, respectiv al generalităților iorghiene asupra istoriei, doar anumite „pasaje luminante” de înțelesuri, după caz, ale fiecăreia sinteze de referință, aici, s-ar cuveni a fi luate în seamă. Ca „fir roșu” pentru luarea aminte de acele „pasaje” ar și putea bine „servi”, tot de partea evaluării fiecăreia sinteze, ideile considerate de respectivul ei autor la semnificația de conducătoare în istoria românilor.

Xenopol, spre exemplu, și-a vădit o înaltă vocație pentru a releva cu claritate ideile desprinse din faptele trecutului spre a fi urmate în „scrierea sintezei naționale”. A și mărturisit, când și cum a considerat necesar pe întinderea operei sale, că relevarea ideilor într-un tot sistemic, fie al sintezei istorice, fie al principiilor sau teoriei istoriei, i-a venit „din propriu-i instinct”, altfel spus i-a stat „în fire”. În pagini autobiografice¹³, și-a „cuprins”, prin „găsire de hrană a sufletului în lumea cugetării, desfășurarea zilelor” sale, însă „numai din punctul de vedere al dezvoltării ideilor asupra lucrurilor și a lumii”; a căutat „să desfacă”, pe cât i-a stat în putință, „înflorirea minții de trunchiul «omenesc» de care ține”, spre „a povesti mai mult înșirarea logică a gândurilor, decât să analizeze substratul lor pasional”; și-a „luat” din „amintirea” vieții sale „numai ceea ce a crezut” ca neapărat folositor pentru a-și face înțeles „modul de a cugeta și de a-și reproduce cugetările”; s-a „ferit”, cu un atare „sistem”, de „înconjurarea adevărului «cugetat», lucru la care silește uneori destăinuirea vieții mai intime”, ca de prea pasionale și, de aceea, nu întotdeauna judicioase „amintiri” despre „florile și spinii existenței” personale, sortite „de a interesa numai într-un grad restrâns lumea lăsată”, după el, de cel ce „le-a notat”; și-a urmat convingerea că de specială „însemnătate” pentru posteritatea sa putea fi „arătarea chipului cum [i] s-au născut în minte [...] cele ce [a] cugetat” și „a întrupat în scrieri”¹⁴.

¹⁰ Vezi și Barbu Theodorescu, *Nicolae Iorga, 1871–1940* (în continuare se va cita: Barbu Theodorescu, *Nicolae Iorga, 1871–1940*), București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1976, p. 23.

¹¹ N. Iorga, recenzie, în „Revue critique d’histoire et de littérature”, anul XXX, tomul 41, 15 juin 1896, pp. 470–473.

¹² A. D. Xenopol, recenzie în „Arhiva...”, anul XVIII, nr. 5, mai 1907, pp. 233–235.

¹³ Idem, „Istoria ideilor mele”, în I. E. Torouțiu, *Studii și documente literare*, vol. IV, București, Institutul de Arte Grafice „Bucovina”, 1933, pp. 368–428; vezi și A. D. Xenopol, *Opere*, I. *Studii* (în continuare se va cita: A. D. Xenopol, *Opere*, I. *Studii*), text ales și stabilit de Dorina Rusu, col. *Opere fundamentale*, coord. Eugen Simion, București, Fundația Națională pentru Știință și Artă, 2019, pp. 3–78.

¹⁴ A. D. Xenopol, *Opere*, I. *Studii*, p. 3 și urm.

De tânăr, Xenopol vădise o rară vocație pentru discursul „de idei”, cum el însuși îl definea. Studiile universitare la Berlin, cu doctorate în filosofie și drept i-au fost ca prime „probe” semnificative de acest gen de discurs. Articole precum „Cultura națională” și „Istoriile civilizațiunii”, ambele „găzduite” de „Convorbiri literare”¹⁵, s-ar putea regăsi, la loc de cinste, în sinteze de idei, fie acestea chiar și de contemporaneitatea începutului de mileniu III. Cel de-al doilea articol se și cuvine a fi considerat special pentru a se înțelege xenopoliana operativitate a ideilor în istorie. Deși studios la Berlin, autorul articolului nu învedera exclusiv maniera germană de istorie critică, bătând dinspre Aufklärung înspre „școala ranceană”, de a înfățișa ideile ca reflex al unei anumite spiritualități sau chiar genialități purtătoare de specificul „fiecarui popor”. El se evidenția, chiar prin acel text de articol, și ca însușitor de raționalitate de spectru francez în „materie de idei”. Deși german de origine, prin tată, devenit „bun român ortodox”, lectura sa preferată a fost de texte franceze. De aceea, în reflecțiile sale ideatice, cu adecvată nuanțare „pe românește”, se intersectau perspectiva spiritualistă și cea raționalistă întru nutrirea unui discurs mereu înflorit expresiv, foarte plăcut și instructiv lecturii. Aveau să-i și curgă parcă cu intrinsecă ușurință prelegerile universitare, mai de care „de idei” întru luminarea adevărului istoric. Prelegerea „Baza geografică a istoriei românilor”, ca introducere de curs universitar¹⁶, nu a fost un exercițiu descriptivist pe tema „spațiului național” și „un set” de idei desprinse din „faza de cultură arhetipală” și cea „de civilizație” pentru relevarea anumitor note specifice ale „viețuirii neamului nostru” în „vatra” sa de origine și de dăinuire „prin vreme”. Iar de cum a devenit titular al cursului de Istoria românilor, la universitatea ieșeană, „lecțiunea” sa „de deschidere”¹⁷ a fost una de concisă și necesar convingătoare relevare a „lucrării ideilor” în domeniul de predilecție al prestației sale profesionale. A fost prelegerea prin care a dat tranșant de înțeles că „scopul istoriei” nu ar fi reproducerea în sine și moralist-pedagogică a trecutului, ci relevarea rațională a acestuia; nu ar fi, de altfel, nici acela „de a întoarce un moment în fantasia noastră, cu ajutorul închipuirii, trecutul ce a fost”, nici aceea „de a reînvia în mintea noastră formele unui trecut dispărut”, ci acela „de a descoperi în el ideile care conduceau viața omenirii sau a poporului”.

Pe măsură ce a elaborat „marea sinteză națională”, Xenopol s-a simțit „obligat profesional” să dezvăluie, în cuprinderea fiecărui volum al respectivei opere, dar și prin articole speciale, „maniera” sa de a înțelege „ideile conducătoare ale istoriei românilor”. Ideea mare asupra căreia a ținut în mod special „să dea explicații” a fost cea romană¹⁸. Acele „explicații” au făcut obiectul unei conferințe pe care a ținut-o, în 14 ianuarie 1890, în Aula Universității din Iași, și a publicat-o șase ani mai târziu¹⁹. Conferința privind ideea romană a fost ținută, nu întâmplător, într-un

¹⁵ *Ibidem*, pp. 1123–1295.

¹⁶ *Ibidem*, pp. 202–220.

¹⁷ *Ibidem*, pp. 323–337.

¹⁸ *Idem*, *Ideia romană în dezvoltarea poporului român* (în continuare se va cita: A. D. Xenopol, *Ideia romană...*), în „Arhiva...”, anul VII, nr. 5–6, martie – aprilie 1896, pp. 237–249.

¹⁹ *Ibidem*.

moment când publicarea sintezei *Istoria Românilor din Dacia Traiană* „se vedea” atingând prima jumătate de volume, anticipând concretizarea editorială a celei de-a doua. Respectiva idee fusese una de rezistență și pentru studiile xenopoliene relative la teoria lui Rösler²⁰, dedicate „românilor de peste munți”, într-un an, 1884, al centenarului răscoalei lui Horea, și de incandescentă reacție a „majorității naționalități a Ardealului” față de politica guvernului de la Budapesta de încălcare a drepturilor ei esențiale, studii hărăzite și unei „versiuni franceze”, cu titlu editorial schimbat, parcă spre captarea interesului cumpărătorilor și cititorilor parizieni de carte²¹. Și tot acea idee romană a servit și ca „fir conductor” de *Introducere* la volumul I al sus-menționatei mari sinteze istorice xenopoliene, dar și ca justificare a celor două mari faze ale „istoriei noastre”, cea dintâi a „simțământului și conștiinței romanității”, iar cea de-a doua a românismului național. I-a și fost dat, de aceea, lui Xenopol, să afirme, pe ton de seniorial cunoscător al istoriei, cu ocazia conferinței din 14 ianuarie 1890, că, „la noi, provocarea deșteptării [naționale] a fost datorită unei activități voluntare, unei idei care, pătrunzând în sufletul poporului, l-a îmbiat a scutura de pe el amorțeala seculară, a să înălța iar la lumină, a deveni iar «ființă» din lutul în care părea că vroește să se prefacă. Această idee, singura, unica pârgie a întregii noastre dezvoltări, este că suntem un popor de origine romană”²².

O altă mare idee, care nu a făcut obiectul unui text xenopolian special ori distinct, dar care se desprinde, prin nuanțată lectură, din textul sintezei *Istoria Românilor*, ar putea purta denumirea de idee națională. O atare idee a servit, de altfel, ca „fir conductor” pentru volumele respectivei sinteze ce au privit, în xenopoliană accepțiune, epocile modernă și contemporană. Pentru epoca modernă, ce ar fi demarat pe la mijlocul secolului al XVII-lea, ideea a fost reflectată de înflorirea culturală românească, în „limba neamului” și în „formă de cugetare umanist-reflexivă”. În „formă de cugetare activă”, esențialmente politică, ideea națională s-a luminat de prin ultimul pătrar al veacului al XVIII-lea, cu rol principal întru așa ceva revenibil „învățaților ardeleni”, spre a căpăta exponențialitate de partid național cam după 1821–1822, de când „dezvoltarea neamului românesc ar fi intrat în domeniul conștiinței”²³. Și tot întru a căpăta exponențialitate de partid, a ținut Xenopol să releve și ideea unirii²⁴. Partidul Unirii, „mișcat” de ideea lui specifică, a semnat, în constatare xenopoliană, o intensificare a activismului Partidului Național întru fundamentarea statului român modern. Ca idei mari, pentru întreaga

²⁰ Idem, *Teoria lui Rösler. Studii asupra stăruinței românilor în Dacia Traiană*, Iași, 1884.

²¹ Idem, *Une énigme historique. Les Roumains au Moyen Age*, Paris, 1885.

²² Idem, *Ideia romană...*, pp. 237 și urm.

²³ Idem, *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, ediția a III-a, vol. XI, *Istoria politică a țărilor române dela 1822–1848*, București, Editura „Cartea Românească”, f.a., p. 4.

²⁴ Idem, „Ideia Unirii”, în „Arhiva...”, anul IV, nr. 3–4, martie – aprilie 1893, pp. 151–161; text inclus în A. D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia traiană* (în continuare se va cita: A. D. Xenopol, *Istoria românilor...*), vol. VI, *Istoria contimpurană de la restabilirea domnilor pământeni până la îndoita alegere a lui Cuza* (în continuare se va cita: *Istoria contimpurană...*), Iași, Tipo-Litografia „H. Goldner”, 1893, pp. 512–526; idem, *Istoria românilor...*, ediția a III-a, vol. XII, *Revoluția din 1848*, București, Editura „Cartea românească”, f.a., pp. 187–196.

istorie românească, se relevau, în aceeași cugetare, cea romană și cea națională. Pe axul ideatic reprezentat de cele două mari idei s-au „mișcat” și „altele”, pe care Xenopol le-a considerat ca fiind tot conducătoare în dezvoltarea poporului român²⁵. Acele „alte idei”, de la temelia etnică a poporului român și naționalitatea română ca „îmbinare de trei elemente”, dacice, romane și „barbare”, între acestea mai ales „cel slav”, „predominator, peste toate, fiind elementul roman ce dă poporului român caracterul naționalității”, la deșteptarea națională, în expresii de românism, s-ar „vedea”, sub riguroasă lectură, mai curând „drept teme” decât idei conducătoare de sinteză istorică. Din prezentarea lor, Xenopol și-a făcut „un prilej pe placul lui”, acela de a proba, în cazul *Istoriei Românilor*, principiul fundamental după care „faptele culturale determină faptele politice, însă nu toate faptele culturale determină fapte politice”²⁶.

Ar fi de remarcat, la Xenopol, că „și-a făcut”, pe temeiul cunoașterii faptelor trecutului, idei clare, care i-au fost conducătoare pentru elaborarea mării sinteze *Istoria Românilor*. Claritatea acelor idei i-a înlesnit și publicarea de texte traduse, desigur, în reviste îndeosebi franceze, începând cu anul 1880, când, solicitat de Gabriel Monod, devine colaborator permanent la faimoasa „Revue historique”, mai dând articole și pentru alte „periodice” dintr-un „știrbit teritorial” atunci, Hexagon²⁷. Și-a făcut „nume” în mediul intelectual francez, mai ales în cel istoriografic²⁸. Solicitat de Ernest Lavisse și Alfred Rambaud, în 1892, avea să colaboreze, cu partea rezervată românilor, la *Histoire générale depuis le IVe siècle à nos jours*²⁹. Cu ocazia „vizitei” la Paris, de atunci, se pare, „a pus la tipar”, la Casa editorială „Ernest Leroux”, care-i „găzduise” anterior și *Une énigme historique...*, „versiunea franceză” a sintezei *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, „întâmplare” pe care a ținut, cumva emfatic, să o facă „știută” și lui Iorga, tocmai aflat într-un „vagabondaj intelectual”³⁰. Mai „înștiința pe fostu-i elev” despre „intenția” de a trimite lui Weigand *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, „cu o condiție însă, ca s-o anunțe [...] prin jurnale și să spună că va ieși în curând o ediție franceză”³¹. S-a îngrijit, se știe³², să

²⁵ Idem, „Ideile conducătoare în dezvoltarea poporului român. Introducere la vol. VI al *Istoriei românilor*”, în „Arhiva...”, anul I, nr. 6, mai – iunie 1890, pp. 637–665; vezi și idem, *Istoria Românilor...*, vol. VI, *Istoria contimporană...*, pp. 1–37.

²⁶ Idem, *Teoria istoriei*, traducere din franceză de Olga Zaicik, studiu introductiv de Al. Zub, București, 1997, pp. 324 și urm.

²⁷ Al. Zub, A. D. Xenopol, 1847–1920. *Biobibliografie*, București, Editura Enciclopedică Română, Editura Militară, 1973, p. 35.

²⁸ *Ibidem*, *passim*; vezi și V. Cristian, „Din corespondența lui N. Iorga și A. D. Xenopol cu Gaston Paris, Franz Funck-Bretano și Arthur Chuquet”, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie”, tomul III, 1966, pp. 75–83.

²⁹ Al. Zub, *op. cit.*, pp. 40 și urm.

³⁰ *Scrisori către N. Iorga, 1890–1901*, vol. I, ediție îngrijită de Barbu Theodorescu (în continuare se va cita: *Scrisori către N. Iorga*, vol. I), București, Editura Minerva, 1972, p. 8 (Xenopol către Iorga, Iași, 9 septembrie 1893).

³¹ *Ibidem*.

³² Al. Zub, *op. cit.*, pp. 346–356; Mircea-Cristian Ghenghea, *Revista „Arhiva”. Bibliografie analitică precedată de un studiu monografic*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2020, pp. 105–108, 133–136.

fie, cum se aștepta, „bine primită” de critici marea sa sinteză istorică. Nu a prea dat importanță criticilor dinspre „istorici minori de la noi” și nu s-a arătat „deranjat” de recenzie laudativă, formal, și cu „observații” a lui N. Iorga, „găzduită” de „Arhiva...”. Era deja mult preocupat, în anul 1893, cu asigurarea unei frumoase „versiuni franceze”, la Casa editorială „Leroux”, a „sintezei sale de istorie românească”.

Cu recomandare sau poate chiar referat din partea lui A. Rambaud³³, avea „să vadă lumina tiparului”, la Paris, în 1896, *Histoire des Roumains de la Dacie Trajane, depuis les origines jusqu'à l'union des Principautés en 1859*, sinteză cuprinsă în două volume „corpolente” și cu *Préface* de sus-amintitul istoric francez. Primul volum, *513 av. J.-C. – 1633*, apărea structurat, după un tipic editorial francez, pe cărți, două la număr, *Livre premier – Histoire ancienne. Fondation de la nationalité roumaine, depuis les temps les plus reculés jusqu'à la fondation des Principautés (513 avant J.-C. – 1290 après J.C.)*; *Livre deuxième – Histoire moyenne. Epoque du slavisme, depuis la fondation des Principautés jusqu'à Mathieu Bassarabe et Basile-le-Loup*, fiecare carte incluzând capitole adecvate tematic. La fel structurat apărea și volumul al II-lea, *1633–1859*, cu *Livre troisième – Histoire moderne. Prédominance de l'influence grecque, de Mathieu Bassarabe et Basile-le-Loup à la révolution grecque (1633–1821)* et *Livre quatrième – Histoire contemporaine. Epoque du roumanisme, depuis la révolution grecque jusqu'à l'union des Principautés (1821–1859)*, fiecare carte incluzând, de asemenea, capitole adecvate tematic. Forma discursivă și conținutul analitic se distingeau, la calificată lectură profesională, ca răspunzând înaltelor criterii valorice ale unei sinteze istorice. În concentrata *Introduction*³⁴, autorul a căutat să bine-orienteze lectura sintezei, după repere clar formulate, pe înțelesul chiar și al unui cunoscător mediu de istorie. A ținut să menționeze că, pentru istoria românilor, „împărțirile [pe epoci] au fost marcate prin fapte culturale”, relevante, succesiv, de romanitate, slavism, influența greacă și românism. Cu alte cuvinte, și-a validat sintetic, printr-un fluent control de date și noțiuni, concepția conform căreia în obiectivul istoricului nu pot sta doar „faptele brute” ale trecutului, ci și, poate mai ales, ideile desprinse de el din acestea, spre a releva „serialități” asimilabile „forme de cugetare omenească” specifică fiecărei epoci. Cartea a patra, *Histoire contemporaine...*, inclusă în volumul II al sintezei, a deschis-o, cum deschisese și volumul VI al „marii sinteze pe românește”, cu eseul asupra ideilor conducătoare în dezvoltarea poporului român, însă sub titlul „francez” de *Coup d'oeil rétrospectif sur la marche de la civilisation roumaine*³⁵, eseu ceva mai concentrat, de nouă dată, privind „les idées génératrices de cette histoire [des Roumains] et l'établissement de la base sur laquelle vint s'élever l'édifice de l'époque contemporaine”.

³³ „Evenimentul”, anul I, nr. 10, 12 februarie 1893, pp. 1–2 (scrisoare A. Rambaud către A. D. Xenopol); vezi și Al. Zub, *op. cit.*, p. 593.

³⁴ A. D. Xenopol, *Histoire des Roumains de la Dacie Trajane depuis les origines jusqu'à l'Union des Principautés en 1859*, vol. I, Ernest Leroux Editeur, Paris, 1896, pp. 1–5.

³⁵ *Ibidem*, vol. II, pp. 381–392.

Apariția, la Paris, în două volume, a sintezei de istorie a românilor s-a constituit într-un veritabil triumf profesional al autorului ei. Într-o cam întinsă prezentare – *Préface*³⁶, A. Rambaud nu doar că a redat, rezumativ desigur, conținutul sintezei, ci a și subliniat, cu intensitate, valențele ei științifice, îndrituante de frumoasă recunoaștere a unei lucrări „de savant profesor al Universității din Iași”; a semnalat, figurativ, că sinteza xenopoliană „parcă ar adăuga episoade la *Gesta Dei per Francos*”, de moment ce servea nu doar cauzei române, ci și celei a „gintei neo-latine”; a salutat „evenimentul [...] publicării primei istorii a românilor pe care un român a scris-o” pentru „străini”, îndeosebi francezi; a relevat, înalt expresiv, valoarea sintezei care reda „uimitoarea Odisee a unui popor străbătător de atâtea barbarii, uimitoarea Iliadă a luptelor sale contra tuturor hoardelor Asiei”, și învigoră certitudinea că, „față de amenințatoarea dezvoltare a raselor rivale, *Romanul non pere*, nici pe Sena și nici pe Dunăre”. Același istoric francez și-a publicat, fie și fragmentar, textul „prefațator sintezei” xenopoliene, sub formă de articol, în „*Journal des Debats*” (22 ianuarie 1896), intitulat „*Les latins du Danube. Un nouveau historien des Roumains*”, text reprodus și de „*Arhiva...*” din Iași sau de ziarul „*Voința națională*”³⁷. Ecou „frumos” în presa din țară a avut și faptul că, pe baza unui *Rapport* întocmit de Arthur Desjardins, sinteza xenopoliană a fost premiată de Academia Franceză³⁸. Sinteza a mai fost și, de regulă, „bine primită”, cu recenzii sau note bibliografice, în reviste de specialitate, de istorici străini, ale căror texte s-au regăsit reproductiv îndeosebi pe pagini de „*Arhiva...*”³⁹.

Xenopol, personal, „s-a văzut” încercat de un vibrant sentiment de mândrie pentru „reușita franceză” a sintezei sale. Avea să-și amintească, cu plăcere, cum „apăru deci în Paris 2 mari volumuri de 1 000 de pagini împreună, sub titlul *Histoire des Roumains de la Dacie Trajane* [...], pentru care Alfred Rambaud scrisese o prea frumoasă și cuprinzătoare prefață, de 70 de pagini [corect: de XXXV de pagini], în care rezuma în stil cald și elocvent întreaga desfășurare a istoriei românești. Această carte avu un mare succes, atât de presă, fiind foarte favorabil prețuită de critica franceză, engleză și italiană (Germania se ocupase de ea numai în două reviste), cât și de librărie, desfăcându-se destul de repede ediția ce o scosesem”⁴⁰. Și-a împărtășit „plăcerea” personală și „cunoștințele din țară”, îndeosebi celor „apropiați”⁴¹. Și-a împărtășit-o, în mod special, lui N. Iorga, tocmai satisfăcut de apariția, tot la Paris, a cărții reprezentând disertația sa *diplômé de Hautes Etudes...*, intitulată *Philippe de Mesières 1327–1405 et la croisade au XIVe siècle*. I-a cerut, epistolar, „iubitului Iorga”, „să-i spună dacă a făcut articolul asupra

³⁶ *Ibidem*, vol. I, pp. I–XXV.

³⁷ „*Arhiva...*”, anul VII, nr. 1–2, ianuarie – februarie 1896, pp. 81–88; „*Voința națională*”, anul XIII, nr. 331, 17/29 ianuarie 1896, pp. 2 și urm.; vezi și Al. Zub, *op. cit.*, p. 357.

³⁸ „*Evenimentul*”, anul IV, nr. 939, 1 mai 1896, p. 3; „*Arhiva...*”, anul VIII, nr. 5–6, mai – iunie 1897, pp. 351–355; vezi și Al. Zub, *op. cit.*, pp. 357 și urm.

³⁹ Al. Zub, *op. cit.*, pp. 358 și urm.

⁴⁰ A. D. Xenopol, „Istoria ideilor mele”, în idem, *Opere*, I. *Studii*, p. 56.

⁴¹ Al. Zub, *op. cit.*, *passim*; Mircea-Cristian Ghenghea, *op. cit.*, pp. 136–138.

ediției franceze a *Istoriei Românilor*”, pentru „Revue critique d’histoire et de littérature”, „spunându-i”, de nu „aflase”, și că respectiva lucrare „a fost premiată de Academia Franceză”⁴². Acel articol⁴³, „găzduit” de menționata revistă franceză relua „miezul” de aprecieri și critici din recenzia de la 1893, făcută de Iorga sintezei *Istoria Românilor din Dacia Traiană*⁴⁴. I-a revenit, lui Xenopol, „să mulțumească” aceluiași „iubit Iorga” pentru „gătirea criticii *Istoriei Românilor*, ediția franceză”, de la 1896, „cerându-i să o prepare” și spre a fi „găzduită” de „Arhiva...”, cu speranța „de a se putea întâlni” ei doi, împreună⁴⁵.

Din motive personale și profesionale nu prea lesne explicabile „la un loc”, „criticile” iorghiene asupra „omului Xenopol și a operei” acestuia s-au tot amplificat, încât să se deterioreze grav relațiile dintre „cei doi”. De prin anul 1898, Xenopol avea să-și destineze scrisorile mai frecvent „domnului” și nu „iubitului Iorga”⁴⁶. De partea sa și începând cam tot de prin acel an sau de pe timpul anilor 1898–1901, Iorga, foarte precoce savant, s-a angajat într-o fie și nedeclarată, dar acerbă competiție profesională cu „fostu-i profesor ieșean”, seniorial „cugetător și scriitor de istorie”. În noiembrie 1900, la ceva timp după ce Xenopol publicase articolul „Ideile conducătoare în dezvoltarea poporului român” și imediat ce „aflase” despre „apariția” la Paris, în 1899, a cărții *Les principes fondamentaux de l’histoire*, Iorga și-a ținut „lecția de deschidere de curs universitar”, intitulată, deloc întâmplător, „Ideile în istoria universală”⁴⁷. Acuzând „chinuirea omenirii [cu] dreptatea metafizică, fără variații și concesii [...], dreptate care nu se poate coborî în lumea reală”, și-a îndreptat ideile, mai curând spus sentințele ori impresiile, într-o „înțelegerea” istoriei ca „umană curgere a vieții”, învăluită de „vrajă” risipibilă prin „cuvântul de adevăr” vibrant de „sufletul” acelei curgeri și nu de raționalitatea acesteia. Din *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688–1821)*, cu an de apariție bivolumetrică 1901, și-a făcut „o înaltă” pledoarie pentru istoria culturală, a cărei parte sublimă să o reprezinte istoria literară, toate acestea prin disociere de istoria politică. Cartea *Sate și preoți din Ardeal*, apărută în anul 1902, și-a elaborat-o și legitimat-o ca pe una prevalent de istorie culturală. De pe aliniamentul unei atare istorii și-a ținut conferința intitulată „Ideile conducătoare din viața poporului românesc” inclusă textual de cartea *Istoria românilor în chipuri și icoane*⁴⁸, cu an de primă ediție 1905, același ca al apariției sintezei sale *Geschichte des Rumänischen Volkes...* Ca idei conducătoare a considerat, prin străvezie replică dată manierei „sistemice” a lui Xenopol de a le fi prezentat, întâi ideea creștină, apoi, „mai presus

⁴² Barbu Theodorescu, *Scrisori către N. Iorga*, vol. I, p. 14 (Xenopol către Iorga, Iași, 19 mai 1896).

⁴³ *Vezi supra.*

⁴⁴ *Vezi supra.*

⁴⁵ *Scrisori către N. Iorga*, vol. I, p. 14 (Xenopol către Iorga, Iași, 26 mai 1896).

⁴⁶ *Ibidem*, pp. 18–20.

⁴⁷ N. Iorga, *Generalități...*, pp. 84–87.

⁴⁸ *Idem. Istoria românilor în chipuri și icoane*, ediție nouă de A. Pippidi, București, Editura Humanitas, 1992, pp. 171–189.

de ea”, ideea comunității creștine, ideea originii romane, ideea tipăriturilor de cărți și, de nouă temporalitate, cam de secol XIX, idei purtătoare de curente culturale sau de direcție culturală novator inițiată de el, Iorga⁴⁹. Și-a așezat pe foarte solide baze documentare, cu publicații de gen ce i se și datorau editorialistic, și în orizont de „școală critică”, elaborarea sintezei *Geschichte des Rumänischen Volkes...* A și ținut înadins „să se vadă” mult detașat, „în materie de sinteză istorică”, față de Xenopol, pe care-l înfățișase, prin opinii sincere de la 1899, ca „istoric popular”, vădit astfel și de „ediția populară” a *Istoriei Românilor din Dacia Traiană* (12 volume, Iași, 1896), autor de „istorie coerentă, unitară, scrisă dintr-o dată [...], ce se poate citi fără efort și fără osteneală, de la un capăt la altul”, sinteză a unui profesor nefast „îndepărtat” de „elevii săi”⁵⁰.

Un test cu sine și „în fața lumii istoriografice de vârf a acelei vremi” l-a asumat Iorga, cam cerbicos, dar și merituos, prin *Geschichte des Rumänischen Volkes in Rahmen seiner Staatsbildungen*. Cerbicia asumării s-a reflectat în răbufniri intempestive de temperament, de fire capricioasă, uneori cu „pete negre” de caracter. Totul „a pornit” cu o scrisoare din 20 decembrie 1899 a profesorului german Karl Lamprecht⁵¹, destinată „fostului său student”, doctor al universității lipsicane, spre „a-i ști” opinia asupra „intenției” de a fi solicitat A. D. Xenopol pentru o istorie a poporului român, incluzantă „colecției” *Geschichte der Europäischen Staaten*. Memorialistic⁵², Iorga avea „să noteze” despre cum „i-a spus lui Lamprecht, cu toată sinceritatea, că dacă se adresează lui Xenopol, care terminase de mulți ani *Istoria Românilor din Dacia Traiană* și o prescurtase într-o formă franceză prea largă pentru o epocă mai nouă, trebuia luată precauțiunea de a i se cere ceva nou, revăzut asupra izvoarelor”. Răspunsul dat de tânărul Iorga, în 4 ianuarie 1900, „fostului său profesor” de la Leipzig, ar fi rămas, în „forma” filtrată memorialistic, precum dintr-o viață de om, ca unul fie și de rece responsabilitate profesională. A fost însă unul înregistrat epistolar în cuvinte total nemeritate de Xenopol și sinteza sa istorică. Sub formula condescendent-adresativă „Hochgeehrter Herr Professor” și mențiunea de început propriu-zis al scrisorii, că „în istoria statelor europene ar trebui, într-adevăr, să-și găsească locul și o istorie a românilor”, expeditorul răspunsului „solicitat” de coordonatorul „colecției istoriografice” găzduită de Friedrich Andreas Perthes Verlag de la Gotha se arăta tranșant „a nu crede cătuși de puțin că ar fi de așteptat ceva de ordin științific, ceva de valoare științifică de durată de la Xenopol [...], om foarte inteligent și, de asemenea, harnic și sânguincios, dar împrăștiat, fără persistență și răbdare, lipsit de atenție pentru exactitatea faptelor, întotdeauna neîndeajuns de informat, fără măsură în opiniile de ordin general, fără originalitate în gânduri și [fiindcă] nu pricepe arta și o practică rău, îi lipsește puterea de a colora și

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ N. Iorga, *Opinii sincere și opinii pernicioase ale unui rău patriot*, traducere din franceză, introducere și note de Andrei Pippidi, București, Editura Humanitas, 2008, p. 145 și urm.

⁵¹ *Scrisori către N. Iorga*, vol. I, p. 464 și urm.

⁵² N. Iorga, *O viață de om...*, p. 365.

individualiza expunerea, neavând pe deasupra timp, ca veșnic organizator de reuniuni, ca avocat, ca profesor la școli particulare [...], nici pregătire istorică, cunoscând toate aproximativ și nu în profunzime”⁵³.

Cu subînțelele de argumentație asupra unor „cuvinte” precum cele susmenționate, Iorga scruta „posibilitatea” ca profesorul Lamprecht să fi „citit” *Istoria Românilor* de Xenopol „în ediție ei franceză”⁵⁴ [...], carte mai mult de popularizare” și despre care el, deși încă tânăr, dar de necontestat „specialist”, dădea „asigurări că n-ar putea-o folosi niciodată”; trecea nonșalant și necinstit peste faptul că acea „ediție” reprezenta un compendiu, prin raportare la marea sinteză *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, și răspundea unor anumite exigențe editoriale girate și de prefațatorul ei, istoricul francez Alfred Rambaud; la rigoare ori de aceea, nici n-ar putea fi sustrabile unei „ieșiri” umorale iorghiene cam gratuitele „cuvinte” că „versiunea franceză” a sintezei xenopoliene, „scrisă destul de târziu după cea [mare] românească, nu ia deloc în considerație izvoarele recent descoperite și e inferioară, ca importanță, subiectului”, autorul ei „neavând niciodată puterea să se elibereze de cele deja [mai sus] menționate și să ia munca de la început, loial, încet, sigur și fără prejudecăți”, spre „a da cartea dorită”, dar de neașteptat „de la el”, cuvenindu-se, prin urmare și, firește, imaginativ, „să fie pus mai bine un german pentru a o prelucra, bătrânul [Johann Christian] Engel”, cu a sa, de pe la 1804, *Geschichte der Moldau und der Walachei nebst der historischen und statistischen Literatur beyder Länder*, „decât să se ceară lui Xenopol un nou angajament al veșnicei sale expuneri inexacte și palide”⁵⁵.

Era „o ieșire” iorghiană de felul acelor înregistrabile de mediul intelectual, îndeosebi universitar-academic, „de ieri și de azi”, unde câte unul dintre tinerii studioși vituperează asupra mentorului vădibil, poate, de malițiozitate ori de chiar rea-voință, dar căruia, de fapt, i se poartă ranchiună „juvenilă” fiindcă, prin înscrierea numelui său pe bolta celor ilustre ale unui anumit domeniu de cunoaștere, i-ar umbri sau închide discipolului, de aceea reactiv, ascensiunea grăbită într-acolo. Era, de crezut, și o „ieșire” iorghiană de felul aceleia vădite îndeosebi de istorici medievaliști, încercați de sentimentul forței recursului la ineditul documentar, când „vorbesc” despre „scrieri” ale celor moderniști ca fiind nu într-atât de factual-analitice, „pe surse”, cât ideatic-tematice, uneori pur speculative, deși nu depărtate de „documentația” adecvată lor și de cam „publică înregistrare și vedere”, „neviciantă adevărului tocmai de aceea glisant, afîn timpurilor noi”. În scrisoarea sa din 4 ianuarie 1900, destinată unui istoric „străin”, Iorga și-a acoperit măcar de formă „gâlceava”

⁵³ Scrisoarea lui Iorga, destinată, în 4 ianuarie 1900, lui Lamprecht, a fost publicată întâi, după originalul păstrat de Biblioteca universitară din Bonn, de I. Opreșan, ca referință documentară pentru studiul „Nicolae Iorga – corespondență cu Karl Lamprecht”, în „Manuscriptum”, nr. 3, 1982, pp. 72–74; vezi, pentru textul publicat al scrisorii, și N. Iorga, *Corespondență*, vol. II, ediție de Ecaterina Vaum, București, Editura Minerva, 1986, p. 239 (în germană) și p. 240 (în română).

⁵⁴ A. D. Xenopol, *Histoire des Roumains de la Dacie Trajane depuis les origines jusqu'à l'Union des Principautés en 1859*, vol. I–II, Paris, 1896.

⁵⁵ I. Opreșan, *op. cit.*, pp. 72–74; N. Iorga, *op. cit.*, p. 239.

istoriografică „autohtonă” cu „părerea foarte sinceră și nepărtinitoare [...] că peste tot adevărul sau ceea ce [el] considera adevărat, fără rezervă și deschis”, putea „scuza” orice. Cât despre relațiile sale cu „fostul său profesor ieșean”, deosebit de tensionate până spre anul 1909, cum s-a apreciat⁵⁶, și incluzante de „punctul fierbinte” de la 1900, „povestea” lor s-ar cuveni, firește, altui „loc” decât acesta de comentariu.

„Călcând” cu adevărul său pe adevărul xenopolian asupra sintezei istorice românești „destinate străinătății”, Iorga s-a supus totuși, la rândul-i, precum „fostul său profesor” întru reușita „versiunii sale franceze de acea sinteză”, unor poate mai stricte, germanice, rigori editoriale și chiar unei anumite orientări tematice, sub coordonarea lamprechtiană. S-a și tot „auzit și vorbit” că *Geschichte des Rumänischen Volkes in Rahmen seiner Staatsbildungen* ar fi străbătută de înadins convenite „afinități de spirit” iorghiano-lamprechtiane. Cu greu s-ar putea însă „spune” că sinteza iorghiană „pe nemție” ar îndreptăți epitetul de „lamprechtiană”, după cum nu i s-ar potrivi nici epitetul de „rankeană”, deși istoricul român s-a referit de regulă sau intens admirativ, până spre 1914, ca împărtășitor de model istoriografic german. Cu mai multă „acoperire de date și înțelesuri” s-ar putea „spune” că Iorga, după cum el însuși avea „să-și amintească”, s-a „bazat” pentru testul istoriografic de colaborare la prestigioasa „colecție germană de istorii ale statelor europene”, pe „publicații plecate în mare parte din noua încredere”, a sa, „în sine”⁵⁷. Scrisese deja, cum „își amintea”, *Scurtă privire asupra vieții neamului nostru*, pe care „i-o ceruse” Octavian Tăslăuanu „pentru frumoasa-i revistă «Luceafărul»”, dar publicată „acolo, deabia la 1906, fără a se trage aparte” (*i.e.* în extras). Recunoștea, cum avea să mai facă⁵⁸, sub, firește, semn de sinceritate, că „toată partea veche daco-romană” nu-l „ocupase niciodată” în mod sistematic-studios; „tratase” însă „părți întregi [...] pentru publicații amănunțite, ca *Istoria lui Ștefan cel Mare*, *Istoria lui Mihai Viteazul*, *Prefața* de la volumul XI din colecția *Hurmuzaki* care dădea tot secolul al XVI-lea înainte de Mihai, aceea de la *Studii și documente* [volumul] IV, în care era vorba de relațiile noastre [*i.e.* ale Țării Românești și Moldovei] cu Ardealul în veacul al XVII-lea”; „vorbind de Cantacuzini”⁵⁹, completase refacerea istoriei noastre pentru secolul al XVII-lea ca evenimente interne”, iar „prin cele două prefete despre [volumele] *Callimachi*”⁶⁰, o „completase” și pentru veacul al XVIII-lea, „care fusese cercetat amănunțit și în analiza cronicilor pentru *Istoria literaturii...*”, „veac lămurit”, prin urmare, „aproape în toate colțurile lui”; îi erau, tot la 1900 și ceva timp după aceea, „mai puțin cunoscute” Regulamentul Organic, „antipatic, cu palidele lui umbre domnești”, și „anul 1848, care [ajunse] pus într-o lumină de marea publicație comemorativă

⁵⁶ Barbu Theodorescu, *Nicolae Iorga, 1871–1940*, p. 55.

⁵⁷ N. Iorga, *O viață de om...*, p. 365.

⁵⁸ Idem, *Observații ale unui nespecialist asupra istoriei antice. Lecții făcute la Cercul femeiesc de înaintare culturală*, București, 1916.

⁵⁹ Idem, *Operele lui Constantin Cantacuzino*, București, Institutul de Arte Grafice „Minerva”, 1901; idem, *Despre Cantacuzini*, București, Editura Minerva, 1902; *Genealogia Cantacuzinilor de Banul Mihai Cantacuzino*, publicată și adnotată de N. Iorga, București, Editura Minerva, 1902 etc.

⁶⁰ *Documente privitoare la Familia Callimachi*, adunate, publicate și întovărășite de o prefață de N. Iorga, vol. I–II, București, Institutul de Arte Grafice și Editură „Minerva”, 1902, 1903.

încredințată de D. A. Sturdza lui Nerva Hodoș⁶¹; „în schimb, prin tipărirea actelor lui Vodă-Știrbei⁶², prin răbdătorul studiu asupra *Vieții și Domniei*⁶³ lui [atinsese] epoca Unirii”⁶⁴.

„Se cerea” ca „toate” câte fuseseră „scrise ori adunate” de Iorga, cu mereu „alte completări”, să fie „topite într-o operă sintetică” a cărei „arhitectură”, fie pe „cărți”, cum „propusese” el, fie „părți”, conform exigențelor „colecției lamprechtene”, i-a luat istoricului român „încălzit sufletește” și de confirmarea-i dinspre profesorul german pentru a elabora *Geschichte des Rumänischen Volkes...* – „un întreg an de zile”⁶⁵. Și-a exprimat, într-o scrisoare destinată profesorului Lamprecht⁶⁶, întreaga-i recunoștință fiindcă „se gândise la el”⁶⁷ ca să elaboreze „istoria românească pentru [colecția] *Istoriile statelor europene* [...], o cinste foarte mare”, de coplesitoare „angajare” auctorială. A considerat, de la bun începutul scrisorii, nu însă și pe tot timpul elaborării respectivei istorii, că două volume, conform „planului” editorial, erau „deplin suficiente”. A propus să-și redacteze întâi „cartea în franceză”, limba „stăpânită” de el, cum mărturisea epistolar, „ca pe română”, iar apoi să-i fie „operată în germană”, cu presupunerea „unor corecturi de stil” reveninde editorului „marii colecții de istorii...”. La „întrebarea” ce i-o puse, tot epistolar, Lamprecht asupra „principiilor sale generale de metodologie istorică și a ecoului lor în România”, atestabil „printr-o bibliografie”, a răspuns, parcă dintr-un intempestiv și iarăși rău impuls temperamental, că „la noi se scria puțin și gândea și mai puțin [pe] acea temă”, afirmație ce nedreptătea, prin nementionare, recenta, atunci, carte a lui Xenopol, *Les principes fondamentaux de l'histoire* (Paris, 1899). A promis totuși „întocmirea solicitatei bibliografii”, însă spre „a-i confirma” profesorului german că opera sa de căpetenie, *Die deutsche Geschichte*, în zece volume, era „peste tot cunoscută în cercul universitar [bucureștean] și că teoriile sale au fost explicate studenților”. Și după ce confirmase aceluiași profesor german competențele istoricului și slavistului ceh J. Jireček pentru istoria bulgarilor și cea a sârbilor, dar și semnalase aceluiași că „o istorie a maghiarilor [scrisă] de un ungar ar putea avea și o anumită coloratură șovină”, se oferă, cu „mare rugămintă”, să elaboreze el, după cerințele „istoriilor statelor europene [...], o nouă istorie turcească”⁶⁸, în locul celei foarte învechite a lui

⁶¹ *Anul 1848 în Principatele Române*, vol. I-VI, București, 1902-1910, „colecție” inițiată la semicentenarul Revoluției și tipărită „cu ajutorul Comitetului pentru ridicarea monumentului lui Ion C. Brătianu”.

⁶² *Corespondența lui Știrbei Vodă*, publicată de N. Iorga, vol. I, II, București, Institutul de Arte Grafice și Editură „Minerva”, 1904, 1905.

⁶³ N. Iorga, „Viața și domnia lui Barbu Dimitrie Știrbei, Domn al Țării Românești (1849-1856)”, în „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice”, seria a II-a, tomul XXVII-XXVIII, Memoriul 1 și Memoriul 2, sub titlul generic al studiului (extrase); vezi și *ibidem*, Vălenii de Munte, 1910.

⁶⁴ *Idem*, *O viață de om...*, p. 366.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 367.

⁶⁶ I. Opreșan, *op. cit.*, p. 75 și urm. (Iorga către Lamprecht, Veneția, 3 martie 1901); vezi și N. Iorga, *Corespondență*, vol. II, p. 241 și urm. (același document).

⁶⁷ *Scrisori către N. Iorga*, vol. I, p. 465 și urm. (Lamprecht către Iorga, 22 februarie 1901).

⁶⁸ I. Opreșan, *op. cit.*, p. 75 și urm. (documentul citat); vezi și N. Iorga, *op. cit.*, vol. II, p. 242 și urm. (același document).

[Johann Wilhelm] Zinkeisen”, *Geschichte des Osmanischen Reiches in Europa* (opt volume, Hamburg-Gotha, 1840–1843).

Au fost ceva dificultăți pentru Iorga în a se conforma „cerințelor” editoriale germane asupra întinderii paginajului *Geschichte des Rumänischen Volkes...* Spre a o redacta într-un termen promis de el, „de cel mult doi ani”, începând cu martie 1901, a solicitat să i se îngăduie o întindere a fiecăruia dintre cele două volume de „în jur de 600 de pagini”⁶⁹, finalmente, de sub tipar, primul volum însumând XIV + 402 pagini, iar cel de-al doilea XIV + 541 de pagini⁷⁰. A dat de înțeles că i-ar fi imposibil „să se supună științific și logic” unor cerințe restrictive de paginaj, admisibile „în cazul unei istorii pur politice [...], legată de forme, dar [nu și] în cazul unei istorii culturale, care trebuie să îmbrățișeze totul”; se și arăta dispus „să renunțe la drepturile [sale] de autor pentru colile care nu au fost prevăzute în contract”⁷¹. Ceva probleme s-au înregistrat și cu privire la „forma în germană a textului”, despre cea „în franceză”, ca realizabilă întâi de Iorga, neîncăpând, se pare, pentru Lamprecht, „vorbă”. Un rol calificat în privința „forme germane” a revenit, editorial, lui Armin Tille, „reclamat” însă, acesta, lui Lamprecht, la un moment dat, de Iorga, că-și cam „uita” îndatoririle „din cauza celorlalte lucrări ale sale” și nu vădea promptitudine cu „corectura cărții” *Geschichte des Rumänischen Volkes...*, al cărei text, după „aprecierea” auctorială, „s-ar fi putut vedea elaborat” până prin luna mai 1903, doar „copierea manuscrisului spre tipărire” având „de așteptat”; îndurând „așteptarea”, autorul încercase până și avertismentul de „a-și încredința” textul cărții „unui alt critic”, fie acela și „mai aspru”⁷². Cu Tille, Iorga a întreținut o specială corespondență, benefică, finalmente, reușitei editoriale a respectivei cărți, dar și înregistrabilă de „disperarea” autorului ei când „primea a cincea, chiar a noua corectură” de la tipografia germană, căreia părea să nu-i fie suficient „înscrisul dreptului de imprimare”⁷³.

Probleme, de crezut că serioase, au putut surveni, spre cam tensionată „rezolvare”, între istoricul român și coordonatorul „colecției germane”, cu privire la „arhitectura” sintezei *Geschichte des Rumänischen Volkes...* De îndată ce i se confirmase „cîntea” de a elabora acea *Geschichte...*, Iorga anexase la scrisoarea din 16 martie 1901, destinată profesorului Lamprecht, o primă „arhitectură a lucrării”, cu șapte cărți, fiecare, după caz tematic, „pe capitole și subcapitole”: cartea I – *Formarea poporului român*; cartea a II-a – *Poporul român înainte de întemeierea orașelor românești*; cartea a III-a – *Perioada principatelor române independente*; cartea a IV-a – *Perioada autonomiei depline sub suzeranitatea*

⁶⁹ I. Oprișan, *op. cit.*, p. 76 și urm. (Iorga către Lamprecht, Veneția, 16 martie 1901); vezi și N. Iorga, *op. cit.*, vol. II, p. 245–247 (același document).

⁷⁰ Vezi și Barbu Theodorescu, *Nicolae Iorga, 1871–1940*, p. 218, 221.

⁷¹ I. Oprișan, *op. cit.*, p. 82 (Iorga către Lamprecht, București, 6 mai 1903); vezi și N. Iorga, *op. cit.*, vol. II, p. 249 și urm. (același document).

⁷² I. Oprișan, *op. cit.*, p. 83 și urm. (Iorga către Lamprecht, București, 13 noiembrie 1903); vezi și N. Iorga, *op. cit.*, vol. II, p. 251 și urm. (același document).

⁷³ N. Iorga, *op. cit.*, vol. III, București, 1991, p. 297 și urm. (Iorga către Tille, București, 1901 și 1904, două scrisori).

turcească și a domnitorilor aleși; cartea a V-a – *Perioada ocupării principatelor prin numirea domnitorilor*; cartea a VI-a – *Perioada fanariotă*; cartea a VII-a – *Perioada pregătirii și obținerii independenței*. Pentru întâia carte – în germană, Buch – autorul propunea ca, de înțeles, titluri de capitole: *Părțile componente, Elemente, Fuziunea*; pentru a doua: *Influențe, Evenimente*; pentru fiecare dintre toate celelalte, de la a III-a la a VII-a: *Influențe, Factorii dezvoltării interne, Evenimente*. De observat că, prin cam densa utilizare a titlului ori a noțiunii de „influențe”, autorul învedera una dintre marile sale „viziuni” istoriografice, aceea în care „trecutul vieții românești” să apară ca „parte a celui al vieții omenirii”, altfel spus, ca dinspre universal/„din afară” spre național/„înăuntru”. Se plia unei atare viziuni și cea, tot iorghiană, în care „viața românească” să apară ca tinzând, „firesc” ori „organic”, întru a-și avea „loc specific în viața de obște a omenirii”, „viziune”, atestată, peste ceva vreme după 1905, prin faimoasa sinteză *La place des roumains dans l'histoire universelle* (trei volume, București, 1935–1936; în română: *Locul românilor în istoria universală*, București, 1985). Deocamdată, la 1901, planul tematic iorghian pentru *Geschichte des Rumänischen Volkes...* trăda, prin utilizarea frecventă a noțiunii de „influențe”, stereotipia: în cartea a II-a: *Influența bulgarilor în câmpia valahă, Influența rutenilor și a tătarilor în Moldova, Influența maghiarilor în Dacia Centrală*; în cea de-a III-a: *Influența ungară în Valahia, Influența poloneză în Moldova*; în a IV-a: *Influența turcilor, Începutul influenței grecești, Întâia influență a culturii vest-europene*; în a V-a: *Influența grecilor, Influența Transilvaniei (!), Noua influență poloneză și influența cazacilor, Începutul influenței austriece și rusești*; în a VI-a: *Influența biruitoare (!) a grecilor din Constantinopol, Influențe vest-europene prin intermediul Austriei și Rusiei*; și în a VII-a: *Influența școlii naționale în Transilvania, Influența nemijlocită a spiritului francez, Alte influențe ale culturii vest-europene*⁷⁴. O asemenea „grilă” de „influențe”, suscitantă de o perspectivă îndeosebi „din afară spre interiorul istoriei românilor” și de „rezolvări” tematice adeseori pe largi baze de lectură, va fi aproape sufocat „planul” iorghian de carte, fie sub presiunea de timp pentru elaborarea textului „de tipărit”, fie consemnul de o anumită rostuire a acestuia în „marea colecție germană”. La rigoare, acea „grilă” presupunea subțierea „tratării” *Factorilor dezvoltării interne* și chiar a *Evenimentelor*, cu cam impresivă relevare a „organicei evoluții” a statului românesc, de la cel „al țăranilor liberi” și cel „al aristocrației feudale” la „principatele” cauționate intitulativ „în cadrul conflictelor universale din Europa de Est” și „noua entitate statală” dată de Unirea Principatelor, consacrată suveranic prin Independență și Regat.

Forma tipărită a sintezei *Geschichte des Rumänischen Volkes...* avea să prezinte ca principal termen de structură internă pe cel de parte/Abschnitt, în loc de cel de carte/Buch, propus inițial de Iorga, după „o modă franceză” de cam secolele XVII–XVIII. Sinteza, în forma ei definitivă, „germană”, era structurată pe opt

⁷⁴ I. Opreșan, *op. cit.*, pp. 77–82; N. Iorga, *op. cit.*, vol. II, pp. 245 și urm. (în germană), pp. 247 și urm. (în română).

părți, ultima, *Achter Abschnitt. Die heutigenzustände im Rumänischen Volke*. Structura „germană” a sintezei avea să fie oglindită și de traducerea ei în română, pe timpul anilor 1922–1928, de Otilia Teodoru Ionescu (Enache)⁷⁵. Traducerea oglindea în spiritul ei ediția germană. În sumar, titlurile celor opt părți apăreau cu mult schimbate, congruente tematic, față de cele inițial propuse de autor pentru șapte cărți. *Formarea poporului român*, titlu deși cuvenindu-se a fi de carte, s-a adecvat, pentru ediția germană tradusă în română, „cerinței de preliminaritate” cu adaosul între paranteze de *Introducere etnografico-istorică*; Partea întâi, *Românii tesalioți și daco-moesici până la întemeierea Principatului Țării Românești*; Partea a II-a, *Viața economică și culturală a poporului românesc*; Partea a III-a, *Epoca de neatârnamare și semiatârnamare față de împărăția turcească, Statul războinic de țărani liberi*; Partea a IV-a, *Apăsătoarea suzeranitate turcească până la epoca fanarioșilor, Decăderea țărănimii române, Statul fiscal ca izvor de câștig pentru arendașii aventurieri*; Partea a V-a, *Decăderea clasei țărănești, Noua boierime și activitatea ei politică, Partidul național războinic*; Partea a VI-a, *Epoca fanarioșilor, Administrația europeană sub suzeranitate turcească și ruso-turcă*; Partea a VII-a, *Trezirea, lupta și biruința sentimentului național*; Partea a VIII-a, *Starea poporului român la 1900*.

Și nu doar titlurile de părți, ci și cele de capitole din cuprinsul fiecăreia apăreau cu mult schimbate, în forma publicată, germană sau română, a sintezei iorgiene. Noțiuni precum cele de „influențe”, „factori” și „elemente”, pretabile „viziunii din afara spre interiorul vieții românești”, aproape că au fost excluse din „forma definitivă” a titlurilor de capitole și, prin consecință, s-au mai putut regăsi, sub nuanțate exigențe tematice, nu foarte frecvent pe cursivitatea textuală; elementul romanic s-a cuvenit istoriograficeii considerări, în capitolul III de *Introducere*, pentru a fi „genezic” lămurită formarea poporului român; „supt influența slavonă” apărea, în capitolul II al părții întâi, poporul român cu „profilu-i etnic deja conturat”, atestat „de izvoare”; influența grecească s-a rostuit „viziunii” iorgiene, în capitolul III al părții a patra, asupra atât a „propășirii limbii române”, cât și a „venirii peste țerile noastre a elinilor de nou Bizanț”. S-ar putea ca unele noțiuni sau expresii să apară cumva discutabile, ancombrante, la o lectură istoriografic bine calificată; expresia „statul războinic de țărani liberi” („Kriegerischer Staat der freien Bauern” – în ediția germană), din titlul părții a III-a, s-ar putea anevoios plia unei accepțiuni formal juridice a entității statale medievale eminamente princiară și suprapasantă „vieții de obște”. Adecvate tematic aceleiași părți a III-a, cea mai întinsă paginar și intensă factualic, au putut fi expresii precum „apogeul puterii statului român luptător” („Höchste Macht des kämpfenden rumänischen Staates” – în ediția germană), „decăderea statelor militare românești” („Verfall der rumänischen Kriegstaaten” – în ediția germană) și „statul fical” („Der Fiskalstaat” – în ediția germană).

⁷⁵ N. Iorga, *Istoria poporului românesc*, vol. I, București, Editura Casa Școalelor, 1922; vol. II–IV, Vălenii de Munte, 1925 și 1928; vezi și *ibidem*, ediție de Georgeta Penelea, București, 1985.

În cele două „tomuri germanince” (Erster Band, *Bis zur Mitte des 16 Jahrhunderts*; Zweiter Band, *Bis zur Mitte des 16 Jahrhunderts*; Zweiter Band, *Bis zur Gegenwart*) sau cele patru volume de primă ediție a traducerii „pe românește”, sinteza iorghiană menită „colecției” *Geschichte der Europäischen Staaten* învederează o „viziune” tematică unitară, de istorie culturală. Autorul avea, de altfel, să și noteze, ca din viața-i de om, cum, „de la începutul” angajării „lucrării” pentru „colecția” respectivă, „a cutezat să spargă obișnuitul cadru [...], ideea teritorială [...], între granițele înguste și neconținut crâmpoțite, apoi larg sfâșiate, ale principatelor, [ale] acelor «terișoare» de care [la 1900] tot vorbeau [D. A.] Sturdza și retorica oficială [spre] a face plăcere regelui ctitor de viață nouă”, Carol I, și „să trateze, cu sentimentele stăpânind și strămutându-se în sufletul epocii [studiate], și viața românilor de peste hotarele” Regatului numit, după 1918, și Vechi. Mai avea să noteze și că a căutat, cu „asentimentul tacit” al lui Lamprecht, „să dea [...] o istorie a românilor în cadrele formațiunilor lor de stat”, însă „organic unitară”, reflectantă de „suflet românesc străbătător prin schimbătoare vremi” spre a vădi, din „adâncă îndătinare” a vigorii „de frumuseță și adevăr [...], România și poporul românesc, așa cum erau la 1905”⁷⁶. În *Prefața* cu bună traducere din germană a sintezei „pe românește”, nota că, prin „observații imparțiale asupra izvoarelor”, a căutat „adevărul cuprins” de acestea, spre a-i da „o formă organică, unificată într-un viu tablou cultural”, fie așa ceva și „cu lipsuri” de analiză și de „scriitură”; de asemenea, că nu și-a propus „un repertoriu pentru acei cari voiesc să se informeze asupra amănuntelor [...], destule, și în istoria românilor, [spre] a umple, cu rost sau fără rost, multe, foarte multe volume *in folio*”; apoi, că era totuși de admis „meritul amănuntelor, ce-i dreptu, fiindcă e o trebuință pentru natura omenească să cerceteze peste tot adevărul și fiindcă numai pe baza unor constatări amănunțite ale adevărului istoric se poate câștiga o privire limpede despre tot ce-i întreg, mare, caracteristic și de interes universal”, însă fără „a se cerși de la un fapt la altul pe ticită cărare pur cronologică și [a se] înădi o lucrare critică de seminar cu alta, într-atâta [încât] să nu se potrivească unui popor care posedă o adevărată istorie”; în fine, că și-a refuzat de a avea doar o unică „țintă”, încât „să înșire la rând, unul după altul, pe albi păreți goi, frumoase portrete biografice”, ci „o îndoită năzuință”; întâi „să expună dezvoltarea națiunii române nu în personalitățile ei mai mult sau mai puțin mari, ci [prin] a observa națiunea însăși ca ființă viețuitoare și a-i urmări mersul ei lăuntric [...], această mare operă de două mii de ani”; apoi, „să utilizeze înrâuririle ce le-au exercitat alte popoare asupra românilor, precum și acelea care au pornit de la dânșii, [întru] priceperea istoriei universale, care există, fără îndoială, ca istorie culturală”⁷⁷.

Ca dintr-un reflex de retorică nutrit „de când lumea” pentru prefete ori introduceri ale scrierilor istorice de semnificativă anvergură, Iorga-și supunea „izbânda sintezei germane [...] judecății cetitorului nepărtinitor”, la care „judecată”

⁷⁶ Idem, *O viață de om...*, p. 367.

⁷⁷ Idem, *Istoria poporului românesc*, ediție de Georgeta Penelea, p. 13 și urm.

să nu se uite că el, autorul, „a dat ce a putut mai bun”. Și „a dat” așa ceva, pentru acea „izbândă”, fără „ură și exagerare de sine” ce „au îndrumat”, până la el, „pana celor mai mulți din scriitorii istoriei românilor”, rezultând, „de acolo”, ca „lesne de găcit [...], numai păreri sucite, opuse adevărului, pe care neștiutorii și le-au însușit și răspândit cu o grabă uimitoare”; de asemenea, fără „ademenire de sunete false” ale unui excepționalism latinist dinspre „unii ce se trec drept adevărați urmași ai romanilor și nu ai populației romanice [...] sud și nord-dunărene”. Iubindu-și neamul, „ca orice om cult și cu simțire normală”, mișcat de „obișnuitul cuvânt [...] îmi iubesc neamul pentru că e al meu – și-atâta tot –”, refuza să-i vină un atare „sentiment” dintr-o excesivă admitere „a istoriei colonizării romane, a împrejurărilor statului bulgar [...], a felului propriu al întinderii ungurești în Transilvania, a Revoluției franceze și a răscoalelor noastre țărănești [...], animate de idei revoluționare”; admitea vibrații de „nobleță” ale aceluși „sentiment”, însă până la limita evidenței profesionale că „pentru a scrie istorie nu-i nevoie de iubire, nici de ură” în exces, ci, peste asemenea stări sufletești, „de izvoare și minte sănătoasă într-atâta măsură, câtă e de nevoie a le lumina”⁷⁸; menționa că, în chiar decursul elaborării „sintezelor germane”, și-a extins și aprofundat mult aria de cercetări, reușind, îndeosebi prin volumul VIII de *Studii și documente...* (*Scrisori de boieri și negustori olteni și munteni către Casa de negoț sibiană, Hagi Pop...*, București, 1906), „un repertoriu de istorie culturală”, precum și, cu „diverse cărți”, între care și *Istoria românilor în chipuri și icoane*, „tratarea multor chestii culturale”⁷⁹.

Și-a exersat mult Iorga spiritul critic, revărsat și asupra a ceea ce el a asumat sub titlul de *Introducere bibliografică* la „sinteza germană de istoria poporului românesc”⁸⁰; acea *Introducere...*, ca o foarte concisă și selectivă evaluare a unei istoriografii „deschisă” de cronicari și Cantemir, „luminată” de învățați ardeleni și profesată „vibrant” de Bălcescu și Kogălniceanu, includea și referințe cam „acide” asupra istoriei xenopoliene: „Opera lui A. D. Xenopol, profesor de istoria românilor la Universitatea din Iași și în vremea din urmă și filosof – *Les principes fondamentaux de l'histoire*, Paris, 1899 –, operă începută în anul 1888, cuprinde șase volume sau, dacă socotim la un loc, ca formând un tot cu vechile volume, și istoria *Domniei lui Cuza-Vodă* – 2 volume, Iași, 1903 –, așa cum vrea autorul, cu toate că metoda și sistemul într-însa sunt altele, atunci chiar opt volume, o lucrare voluminoasă, impunătoare, în care nu lipsesc pătrundere, pasajii interesante, pricepere modernă a vieții popoarelor, dar din nenorocire cartea aceasta așa de nouă era aproape neutilizabilă pentru cercetătorul indigen, deoarece informația faptelor e neîndestulătoare, căci autorul a nesocotit utilizarea numeroaselor acte și manuscrise păstrate în Arhiva Statului, în bogata Bibliotecă a Academiei și aiurea. Ediția franceză – *Histoire des Roumains...*, 2 volume, Paris, 1896 – suferă încă și mai mult de aceste lipsuri, de vreme ce nu ține în samă nici chiar bogatul material publicat în urma

⁷⁸ *Ibidem*.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 353 (*Prefață* la tomul II, ediția germană, tradusă în română).

⁸⁰ *Ibidem*, pp. 15–19.

ediției românești. Cu o sfortare admirabilă, care i-a ruinat sănătatea, bătrânul istoric a reluat mai târziu opera sa și a dat o nouă *Istorie a Românilor ilustrată* (!), în care se introduce din informația nouă, care se acumulase în curs de peste douăzeci de ani; legătura nu e, firește, întotdeauna deplină”; aceeași *Introducere...* conținea referințe critice asupra „scrierilor istorico-filologice hasdeene”, chiar „demolatoare” asupra „manualului Tocilescu” și a ceea ce „răposatul profesor V. A. Urechia a publicat supt titlul care făgăduiește prea mult de *Istoria Românilor*”; cam laconice referințe „s-au îndreptat” asupra studiilor „de epocă mai nouă” ale lui Onciul, „privitoare la istoria veche a românilor”, și asupra contribuțiilor „documentaristice” ale slavistului Ioan Bogdan. A căutat, așadar, Iorga, ca prin asemenea „referințe bibliografice” și invocarea „stării prezente”, la 1901–1905, „a publicării izvoarelor”, să-și „îndreptătească redactarea unei istorii a românilor în spiritul timpului”, atunci „nou”.

În pur sens profesional, *Introducerea bibliografică* s-a rostuit într-o reușită sintezei iorghiene „pe nemție”. Autorul a și ținut să se facă „văzut”, fie și cu stridente, pe alocuri, accente ale epatizării de sine, ca primul istoric român care răspundea cerinței metodice „de școală critică”, de a-și „prelimina” sinteza prin evaluarea stadiului literaturii de specialitate și scrutarea sporului bazelor documentare. Cuvinte precum cele despre „opera lui Xenopol”, la strictă rigoare nedrepte și, tocmai de aceea, în îndelungă „așteptare” de binecumpănită „judecată” istoriografică, vor fi fost scrise și din „obligația” incubată sieși de autor prin mărturisirea-i epistolară destinată profesorului Lamprecht, că „adevărul și numai adevărul” ar fi contat privitor la ele. „Loc” pentru dezbateri istoriografice și-ar putea încă avea considerarea iorghiană a condiției „istorice” a românilor „drept urmași ai populației romanice din [numai?] Peninsula Balcanică” sau forțarea comparației asimetric evaluative între istoria lui Engel și hronica lui Șincai. Însă, peste, orice „loc” de dezbateri sau judecată de specialitate rămâne, dacă nu „chatihetic” de urmat, atunci „precedențial” de considerat într-o se răspunde „cerinței primare” de mereu nou demers istoriografic, *Introducerea bibliografică* de la 1905. Prin răspunsu-i la acea necesară „cerință”, Iorga a servit „o lecție” încă de luat în seamă și de „generația” istoricilor de început al mileniului III, parcă prea adeseori orientată spre a-și prelimina demersurile de specialitate după repere prevalent teoretice sau etice și nu prin evaluarea critică a stadiului cercetărilor, cu referințe bibliografice adecvate tematic și considerarea noutăților ori posibilităților documentaristice.

În toată cuprinderea ei, istoria iorghiană „pe nemție”, cu traducerea ei „românească”, se prezintă ca „organic unitară”, prin înseși valențele-i de istorie culturală. Spre deosebire de Xenopol, care, prin decelarea de „serialități factuale” într-o putere de judecată filosofică orientată a istoricului a asimilat istoria culturală sintezei generale istorice, Iorga a vădit, îndeosebi cu acea „sinteză a sa germană”, ridicarea istoriei de o mai însuflețită decât ea istorie culturală, ca din „împletirea” istoriei apte de expresivitate literară și a istoriei literare de un fel erudit al istoriei vieții literare. „Tabloul cultural” în care s-a cuprins iorghiana sinteză *Istoria poporului românesc* oglindea „organic integrator”, nu și omogen, ci poliform evolutiv, „viața neamului străbătătoare de vremi”. În respectivul „tablou”, apăreau

ca intim ori necesar presupuse „spiritualitatea și teritorialitatea românilor”. A servit întru așa ceva considerarea „originii românilor din populații romanice, și nu numai, ale pământului”, cu implicată amendare a celei ca „din romani puri” pe axul exclusivist identitar al „ideii romane”. A mai servit și considerarea „fondului țărănesc al organizării primare a statului românesc”. Nu s-a simțit, pentru realizarea „tabloului cultural”, nevoia unor considerații preliminare sub titlu de „bazele geografice ale istoriei poporului românesc”, titlu deja înregistrat istoriografic „la noi” prin Xenopol, nuanțat de Iorga și urmând a avea o strălucită „carieră” de respectivul profil. Strânsa ori intima, adâncă presupunere a „spiritualității și teritorialității istorice românești”, temă de deja intense reflecții intelectuale, nu departe temporal de culminarea lor blagiană, a nutrit fabuloasa discursivitate iorghiană în „contingente” sau „valuri factualice”, „forme” ori „priveliști”, suscitante, care mai de care, de „impresii”, „noțiuni” și „sentințe” supranumite de autor și „idei”, însă fără învederarea „traseului” de la raționament la putere de judecată. Cuprins, se pare, de farmecul acelei discursivități, Iorga a renunțat, pentru ediția dintâi, supravegheată de el însuși, a traducerii sintezei *Geschichte des Rumänischen Volkes* „pe românește”, la adaosul de titlu „în cadrele formațiunilor de stat”, echivalentul „germanicului” „in Rahmen seiner Staatsbildungen”.

În „forme de viață organică”, asimilabile „tabloului cultural”, s-au regăsit iorghian discursiv „viața oamenilor pământului”, „statul de țerani”, „statul războinic sub domni, tare prin țerani liberi” până spre mijlocul secolului al XVI-lea, când, pentru ediția germană se încheia primul tom al sintezei. În „forme” de aceea „viață organică” ar fi culminat „statul militar liber” prin Ștefan cel Mare și ar fi înflorit cultural, fie așa ceva și cu „scriitură slavonă”, dar și dătătoare de ceva „semne românești”. Cu „tensiuni între statele militare românești”, tot mai „amenințate”, „de străini”, și parcă dintr-o „nevoie sufletească de mântuire a domnilor și supușilor lor”, reflectată prin „tipărituri reprezentând traduceri în limba neamului”, ar fi „început, pentru istoria noastră, o nouă epocă”⁸¹. Și tot în „forme” ori „priveliști de viață străbătătoare de vremi”, apar redate, ca „de atunci înainte”, „decăderea țeranilor liberi”, „statul dominat, prin domni numiți, de străini”, excepționalitatea „operei” lui Mihai Viteazul, „stările și religiile peste munți”, înainte de „tranzanta disociere”, prevalent ideologic-națională, între români și maghiari, „influența greacă asupra țărilor libere”, ciscarpatine, apoi „sinteza elenico-română sub însemn de nou Bizanț”, ilustrat și de „fanarioți reformatori”, „trezirea națională și trecerea ei din Ardeal în Principate”, implicațiile războaielor ruso-austro-turce, de la un timp ruso-turce, și „interesul puterilor europene” față de respectivele entități statale, „luptele politice și tulburările anului 1848”, Unirea, „statul unit al României supt domnitorul Cuza și regele Carol I”. Pentru fiecare dintre „forme” ori „priveliști”, s-a făcut simțită, în iorghiană „scriitură”, vibrarea „sufletului românesc întru o nouă direcție culturală”, menită, aceasta, „stingerii relelor și înfloririi binelui din starea neamului” la 1900/1905. Orientată tematic astfel și realizată intens „cărturărește”, *Istoria neamului românesc* de Iorga se prezintă, după mai bine de un secol de la „scrierea” ei, ca încă, poate, cea mai valoroasă sinteză de istorie culturală a neamului.

⁸¹ *Ibidem*, p. 335.

Mărturisind că „a dat tot ce e mai bun” din puterea-i de cărturar întru „izbutirea sintezei pe nemție”, Iorga și-a răscolit astfel sentimentul de frustrare ce i l-ar fi pricinuit firava recunoaștere a acelei „izbânzi” dinspre „specialiști” români și străini. Era un sentiment de care s-au văzut mai mereu încercați, până la Iorga și după „viața” acestuia „de om”, acei autori de cărți suferinzi sufletește și reactivi verbal, „pe bune sau nu”, că întâmpinarea a ceea ce „au scris și publicat” le-ar fi fost „palidă” ori „nedreaptă”, sub motiv, „crezut” îndeosebi de ei, de a li se fi „citit și înțeles defectuos”. Iorga a dat „cuvânt”, fie scris, fie liber rostit, despre acel sentiment ce l-a încercat serios imediat de cum, la Gotha, „i se tipărise” sinteza *Geschichte des Rumänischen Volkes...* Avea să „chestioneze” și memorialistic „putința de a-și închipui cineva cum a fost primită acea carte, în care abia era vorba de partide”, altfel spus de „miză politică”. Și-a notat, ca din năduf, despre „cum a fost primită cartea [...] de însuși [D. A.] Sturdza, care încercase [să-i ceară] a-i prezenta spre cenzură manuscriptul. Ce indignare!”, desigur, pentru autor. „În locul banchetului de care fusese vorba”, spre a i se „întâmpina” cartea, avea să noteze că „se anunța o întreagă scriere de înfruntare” a ei; de asemenea, că atunci „când editorii au trimes lui Carol I cele două frumoase volume [ale cărții], n-au primit, cu toate întrebările lor, niciun semn de acceptare, necum de mulțămită”, deoarece, cum i s-ar fi spus autorului, „mai mult decât orice îl indignase pe rege faptul găsirii în același capitol a domniei lui și a lui Cuza-Vodă cel răsturnat”. S-a mângâiat sufletește notându-și că îndeosebi „critica străină, adică cea germană, a fost foarte favorabilă” cărții; Gustav Weigand, „de la Leipzig [...], și alții și-au arătat satisfacția lor, nu numai pentru că [le] era la îndemână o istorie a românilor bazată pe ultimele cercetări, dar și pentru felul cum era prezentată materia [...]; cineva a observat că lucrarea întrece cu mult planul colecției [*Geschichte der Europäischen Staaten*], [Hans F.] Helmolt însuși găsind cuvinte de apreciere pentru *Românul cu mațele de aramă...*”. Pe când, cum dezamăgit mai nota, „la noi, Maiorescu s-a convins că tipărit în străinătate, nemțește, și într-o astfel de colecție, s-ar putea să fie ceva... Singur Ioan Bogdan a găsit cuvinte de recunoaștere pentru carte [...], însă, măcar un timp, relațiile cu Onciul au devenit mai reci [...], urile, și din alte motive, vor reveni sălbatece, nu mai era [...] nici totuși atât de necesara ligă a celor trei [D. Onciul, I. Bogdan, N. Iorga]. Pentru expoziția [jubiliară, la semicentenarul Monarhiei] din 1906, Onciul va da o scurtă istorie a românilor după cele mai stricte tipare tradiționale”⁸².

Nu amintea Iorga și de recenzia făcută sintezei *Geschichte des Rumänischen Volkes...*, în „Arhiva...” din Iași, de Xenopol, cu aprecierea unor „părți bune” ale ei, învederate de vocația „de universalist” și de virtuți „de erudit” și sârguincios „documentarist” ale autorului, dar și cu observații critice asupra îndeosebi „viziunii” că „toată civilizația de față [la 1905] a românilor s-ar rezuma [...] în activitatea literară și istorică” a autorului cărții „însuși” și „în cea a doi prieteni ai săi” – I. Bogdan și D. Onciul, de crezut „cultura (!) română reprezentată [fiind] numai prin trei reviste, din care două, «Sămănătorul» și «Făt Frumos», sub direcția sa și a treia, «Luceafărul»

⁸² Idem, *O viață de om...*, p. 367 și urm.

din Budapesta, sub a unor discipoli ai săi”⁸³. „Bătrânul profesor” ieșean – deja de 60 de ani, „mulți”, statistic vorbind, „pentru acea vreme” – nu putea, firește, „să ierte cuvintele fostului său elev” din introducerea bibliografică pentru *Geschichte des Rumänischen Volkes...*, prea severe sau nedrepte asupra mării sinteze *Istoria Românilor din Dacia Traiană* și a concentratei ei „versiuni franceze”. Lesne de închipuit siderarea de nestins ce l-ar fi cuprins pe încă titularul cursului de *Istoria Românilor* la Universitatea din Iași dacă ar fi „știut” conținutul ceva mai sus de aceste rânduri expus al scrisorii lui Iorga destinate, în 4 ianuarie 1899, profesorului german Lamprecht! Din câte „știa”, Xenopol nu putea trece cu vederea nici peste „măsluita” desconsiderare dinspre partea iorghiană a unor studii ori eseuri pe care el le publicase, sub titluri precum: *Cultura națională*⁸⁴, *Studii asupra stării noastre actuale*⁸⁵, *Baza geografică a istoriei românilor*⁸⁶, *Studii asupra pozițiunii geografice a românilor*⁸⁷ și, îndeosebi, *Ideile conducătoare în dezvoltarea poporului român*⁸⁸. Frapantă avea să și fie asemănarea de titlu între articolul ultim menționat al maturului Xenopol, de 43 de ani, merit, de acesta, *Introducerii* la volumul VI de primă ediție a sintezei *Istoria Românilor din Dacia Traiană*⁸⁹, și textul încă tânărului, de 34 de ani, Iorga, *Ideile conducătoare din viața poporului românesc*, text inclus în volumului II al primei ediții, de la 1905, al cărții *Istoria românilor în chipuri și icoane*. Frapante însă ar putea fi, pentru o lectură comparativă, deosebiri de conținut și de formă discursivă, între respectivele articole și text. Deosebirile ar fi, printr-o încercată extrapolare a termenilor comparativi, ca între discursul ideatic elucidant al unui istoric de artă la cotă chiar de filosofia artei și cel impresiv și spontan evanescent spiritual al unui critic de artă, asupra aceluiași exponat.

Recenzia xenopoliană făcută iorghienei *Geschichte des Rumänischen Volkes...* s-ar cuveni să fie considerată și ca reflex al culminației relațiilor tensionate, de pe timpul anilor 1901–1909⁹⁰, între „bătrânul profesor ieșean” și „fostu-i excepțional elev”, ajuns „profesor bucureștean”. În acel reflex s-a putut strecura și un ton de ironie, cu dublu semn de mirare, din partea xenopoliană, asupra accepțiunii iorghiene date cuvântului cultură, mai larg spus, istoriei culturale. Xenopol, e drept, s-a cam abținut de la a avea publice „ieșiri” umorale sau polemice față de „fostu-i elev”. Pe ton de cel puțin malițiozitate, de cam epatată suveranitate profesională,

⁸³ „Arhiva...”, anul XVIII, nr. 5, mai 1907, pp. 233–235.

⁸⁴ „Convorbiri literare”, anul II, nr. 10, 15 iulie 1868, pp. 159–163; nr. 11, 1 august 1868, pp. 181–184; nr. 12, 15 august 1868, pp. 194–200; nr. 13, 1 septembrie 1868, pp. 231–236; nr. 15, 1 octombrie 1868, pp. 247–250; nr. 16, 15 octombrie 1868, pp. 261–265; nr. 17, 1 noiembrie 1868, pp. 280–283.

⁸⁵ Idem, anul IV, nr. 1, 1 noiembrie 1870, pp. 1–9; nr. 8, 15 iunie 1870, pp. 121–131; anul V, nr. 8, 15 iunie 1871, pp. 117–128; nr. 15, 1 octombrie 1871, pp. 233–239; nr. 18, 15 noiembrie 1871, pp. 285–291; nr. 20, 15 decembrie 1871, pp. 316–323.

⁸⁶ Idem, anul IX, 1 aprilie 1875 – 1 martie 1876, pp. 359–367.

⁸⁷ Idem, anul XV, nr. 10, 1 ianuarie 1882, pp. 385–396.

⁸⁸ „Arhiva...”, anul I, nr. 6, mai – iunie 1890, pp. 637–665.

⁸⁹ Iași, 1896, pp. 1–37.

⁹⁰ Ecaterina Vaum, *Notă infrapaginală* la N. Iorga, *Corespondență*, vol. III, p. 369.

și-a expus *Răspunsul*⁹¹ la *Discursul* lui Iorga de recepție la Academia Română. Acel *Răspuns* a servit, între altele, lui Xenopol, ca specială ocazie să amendeze, „în fața membrilor Academiei”, întâi, că Iorga, spre a-și bineilustra „primirea-i de cel mai înalt așezământ al României”, a contrapus cam tranșant și neconvingător evaluativ „noua concepție istorică”, promovată de el însuși, „concepției romantice” urmate, pe timpul lor, „de Hasdeu și școlarul său Tocilescu”, ca „prea dedați”, primul „citațiilor aproape la toate frazele”, iar cel de-al doilea „înțapoierii citațiilor altora”, ambii sub semn de „erudiție falsă și netrebuincioasă”; apoi că, tot Iorga, prin atitudinea-i față de „înaintașul” Tocilescu, căruia îi succeda la Academie și pe care s-ar fi cuvenit să-l prezinte și în lumina unor totuși de necontestat merite ale sale, se supunea imperativului luării aminte de „învățătura morală” despre „bine și rău”, cel din urmă „fiind trecător și dispărând cu fapta ce l-a produs”, pe când cel dintâi, „binele, lasă după faptă o dără mereu luminoasă”. Era, desigur, „învățătura” îndreptată de Xenopol, fie și cu simulare de subînțelegere, și către „ieșirile fostului său student” asupra a ceea ce „fostu-i profesor” a cugetat și scris. A fost ocazia când, cu subînțeleasă „țintire”, fără menționare de nume, Xenopol și-a justificat supremația tematic-ideatică a sintezei sale de *Istoria Românilor...* față de cea asiduu documentată de Iorga și destinată de acesta „tiparului nemțesc”. Ce-i drept, Xenopol evoca, în cazul lui Iorga, „înălțarea sa” prin faptul că „istorici străini i-au încredințat redactarea unei mari întrupări a trecutului”, *Geschichte des Osmanischen Reiches...*, încât să-i fie „străinătății învățate [...] să aprețuiască curajul [unui istoric român] de a apărea în arena științei mondiale”, nu „celor dintr-o țară”, România vremii, unde „meritele sunt un prilej mai mult de invidie din partea celor ce nu le au”. Nu a exemplificat însă și „înălțarea de istorici străini” a lui Iorga și prin *Geschichte des Rumänischen Volkes...*, „lucrare” doar menționată xenopolian, între altele, fără niciun cuvânt special ori explicit de apreciere valorică. În loc de un atare cuvânt, Xenopol și-a relevat felu-i de „a scrie istorie”, cu deferență măcar ocazională, de „primire academică”, față de cel al lui Iorga. „Fostul profesor” împărțase „fostului său student”, devenit și el membru titular al Academiei, „credința-i că istoricul [...] trebuie să facă o alegere în datele și faptele pe care își întemeiază adevărurile, căci, mai la urmă, faptele, prin ele înseși, nu fac decât a pune o sarcină pe minte și ele nu devin folositoare conștiinței, decât întrucât sunt frământate de idei”, deoarece „din această legătură dintre idei și fapte se vede [cum] cercetările care țintesc realitatea, pentru a folosi într-adevăr omenirii, păstrează o dreaptă cumpănire între două elemente ale cunoștinței: nici ideile să nu caute a înlocui faptele, nici materialul greoi al acestor din urmă să nu ajungă a întuneca sau măcar a stingheri curgerea ideilor”.

Un comentariu special „țintit” al lui Iorga asupra *Răspunsului* xenopolian la *Discursul* său „de primire în Academie” pare să nu se fi înregistrat scriptic. Din împrejurările ceva mai întinse temporal decât ziua discursului și implicite acelei

⁹¹ A. D. Xenopol, *Opere*, I. *Studii*, pp. 1424–1437.

„primiri” avea să-și „amintească” îndeosebi „cuvintele” lui Iacob Negruzzi, care „i le adresase cu un an mai devreme”, reprezentând „un mic discurs” mai defel asemuibil unui „salut convenit votului plenului academic”, ci unei „puneri în vedere” celui atunci „votat să fie primit între membrii înaltului așezământ” că „acolo domnește o camaraderie perfectă, de nezdruncinat”. Și doar la asemenea „cuvinte” Iorga, cum avea „să-și amintească”, a răspuns, „foarte simplu și scurt, luând un angajament [...], acela de a fi cel dintâi la muncă, și la pretenții cel din urmă”⁹². Că nu l-a mulțumit *Răspunsul* lui Xenopol, așa ceva avea să răzbată din felul în care „cel primit de înaltul așezământ al țării” și-a notat memorialistic despre atmosfera „de acolo, pe 17 mai 1911”, când și-a ținut *Discursul de recepție*: „Pătrusesem și în Academia Română, care mă reținuse atâta vreme la ușă ca pe un catehumen supus pocăinții, și pentru unele caracterizări [ale aceleia] din *Opiniile [sincere]* de la 1899. Cum am pătruns, e poveste lungă. Aleg dintr-înșă doar atâta, că am trecut numai la al treilea scrutin, cu majoritate absolută după ce Bogdan și [...] Onciul își căpătaseră locurile acolo [...]. Când, în sfârșit, fiecare [dintre anumiți membri] fiind obosit de intrigile sale, am intrat în aceste *templa serena*, a căror activitate îmi impusesem să o urmăresc numai de sus, din lojile publicului [...], nu o dată auzeam discuții care treceau prin [...] uși, servitorii fiind cu urechea la războiul stăpânilor”⁹³. S-a abținut, se pare, de la a comenta „oțios”, după „știutu-i obicei”, *Răspunsul* lui Xenopol, care, „muștrându-l cu blândețe”⁹⁴ că „s-a abătut, de la programul impus”, acela de „a-și elogia predecesorul academic”, Grigore Tocilescu, i-a subliniat mult apreciativ „frumoasa cuvântare [de recepție], tot atât de plină de idei, pe cât de atrăgătoare prin măiestria stilului”; i-a observat însă, parcă spre înapoi să luare aminte de „plenul” Academiei, principala calitate a tocmai „academicului primit”, „memoria sa absolut extraordinară”, predispusă „reținerii faptelor întâlnite și întrebunțării [lor] în număr cât mai mare [...], ceea ce, deși pare firesc, se rezolvă adesea pentru cititor într-o oboseală a minții”, provocată de „tendința fiecărei lucrări [intens] documentate de a întrebunța, pe cât se poate, tot materialul adunat prin o trudnică cetire” și de „a încărcă astfel cu un geamantan de citații”, precum „nu cel de mână ușor de luat în vagon, ci [de] dat la bagaj”. Era „tendința” pe care Iorga, în *Discursul de recepție*, o imputase critic „celor de veche concepție”, Hasdeu și Tocilescu, dar pe care Xenopol, măcar aluziv, o observase și „fostului său student”, prin însăși „lauda” adusă aceluia pentru „uriașul efort documentaristic” și polivalența „scriiturii”, de largă „audiență” sau recunoaștere publică.

În „muștrarea cu blândețe” din *Răspunsul* lui Xenopol, cu final de caldă „salutare” a binevenirii lui Neculai Iorga între membrii „celui mai înalt așezământ [cultural și științific] al României”, se va fi reflectat și „omenescul împăcării celor doi”, de pe la începutul anului 1909, când, printr-o scrisoare de zi 29 ianuarie, destinată „iubitului său fost elev”, „fostu-i profesor” îi „saluta [...] bunul îndemn al

⁹² N. Iorga, *O viață de om...*, p. 326 și urm.

⁹³ *Ibidem*.

⁹⁴ A. Pippidi, *Note și comentarii la N. Iorga, Generalități...*, p. 353.

sufletului”, ocazionat de „sărbarea Unirii din aula Universității Iași”, de „a stinge”, sub frumoasa impresie a „mișcării” se pare, a străngerii de mână, „învrăjbirea [ce-i] despărțea” și de a le fi dat, unul față de altul, să mai aibă doar „întreceri de izbânzi” și nu de „defăimări și ponegriri”⁹⁵. Înțelegându-i „fostului său profesor” de la Iași „supărarea”, fiindcă-l aprecia „și ca popularizator al istoriei românilor”, dar și neuitându-i felu-i de a-i fi „răspuns cu violență privitor la politica lui Mihai Viteazul” și de a-i fi „tăgăduit apoi”, prin recenzia sus-menționată, din „Arhiva...”, „orice merit [pentru] *Istoria românilor* în germană”⁹⁶, Iorga și-a urmat, fie și cam îndoit sufletește, „îndemnul” de a-l sustrage „criticii asupra vechii concepții”, pe cel „hărăzit” să răspundă la *Discursu-i de recepție* academică și să-i evoce „popularitatea [...] și opera de devotament și sinceritate [...], de adevăr, bine și frumos”, menită „îmbogățirii tezaurului mereu adunat de Academie în sânul ei”⁹⁷. I-au fost, lui Iorga, „de lăsat în urmă” nedreptele aprecieri, îndeosebi de prin anii 1901–1908, asupra xenopolienei sinteze *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, pe care „i-o înfățișa”, ironic, guralivului A. C. Cuza, ca pe o „istorie a poporului lui Israel și nu a românilor”, cum, „dacă a cetit-o”, acelaia i s-ar fi și părut a fi⁹⁸. La fel „de lăsat” i-a fost și „mărturisirea” făcută „faimosului” C. A. Ionescu, prin 1907, că „scriind o istorie organică” și având, pentru așa ceva, „faptele necesare”, s-a ferit de „ideile lui Xenopol asupra filosofiei istoriei [...], nerealizabile într-o operă serioasă”, în care să nu fie de aflat „succesiunile” și „seriile sale”⁹⁹. Și tot „de lăsat în urmă”, lui Iorga, însă nu și de uitat ori de scos din vederile atestabile documentar ale posterității, i-au fost, la rigoare, inexplicabilele-i „cuvinte”, de tumefiante „ieșiri umorale”, conținute de scrisoarea destinată, în 9 martie 1908, unui Xenopol sec apelat „domnule” și tratat epistolar la persoana a doua singular, căruia-i reproșa vehement „darea de seamă despre dezvoltarea istoriografiei române în ultimii [atunci] șapte ani”¹⁰⁰, text cuprins de „numărul suplimentar” al cunoscutei „Revue historique” și cam subapreciativ față de „prea multele lucrări” iorgiene, ca „de neobosit strângător de hârtii vechi”¹⁰¹.

„Lăsându-și în urmă cele rele” și dorindu-și „urmarea de bine”, prin „simțămintele” sale față de „fostu-i profesor ieșean”, Iorga, anticipând totuși se

⁹⁵ I. E. Torouțiu, *Studii și documente literare*, vol. VII, *Corespondență literară și culturală privitoare la anii 1890–1934 și în special la „Sămănătorul”*, București, Institutul de Arte Grafice „Bucovina”, 1935, p. 34 și urm.; vezi și A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 1169 și urm.

⁹⁶ N. Iorga, *O viață de om...*, p. 473.

⁹⁷ A. D. Xenopol, *Răspuns la...*, în idem, *Opere*, I. *Studii*, p. 1437; vezi și N. Iorga, *O viață de om...*, p. 473.

⁹⁸ N. Iorga, *Corespondență*, vol. I, p. 376 și urm. (Iorga către A. C. Cuza, București, 2 august 1902).

⁹⁹ *Ibidem*, vol. II, p. 188 (Iorga către C. A. Ionescu, București, 15 aprilie 1907).

¹⁰⁰ *Ibidem*, vol. III, p. 371 și urm.

¹⁰¹ Ecaterina Vaum, *Notă infrapaginală* la N. Iorga, *op. cit.*, vol. III, p. 372, privind A. D. Xenopol, *La Roumanie (1901–1907)*, în „Bulletin historique”, supliment pentru „Revue historique”, anul XXXIII, nr. 96, 1908, pp. 69–123; vezi și A. D. Xenopol, *Comptes-rendus d'ouvrages relatifs à l'histoire de la Roumanie* (extrait), Paris, 1908.

pare, includerea de *Răspunsul* xenopolian a unor referințe „sistemice” asupra ideilor orientative studiului istoriei, și-a relevat concepția sa, ca nouă, despre ideile în istorie, la înălțimea *Discursului său de recepție la Academie*¹⁰²: „Ideile unui istoric al vieții omenești sunt înainte de toate interpretările lui, care se opresc asupra unor anume fapte, asupra unei fărâmi de viață trecută, mai restrânsă sau mai întinsă”, el fiind, după „exemplul” dat de Lamprecht, „un adânc înțelegător de suflete”, de ale căror sensibilități vibrează „sufletul său însuși”, printr-o expresivitate literară, încununabilă de „frumuseță și adevăr”, a „scriiturii” sale, „doar metodic științifică”. Dintr-o lectură, prin comparație a *Discursului* iorghian de recepție și a *Răspunsului* xenopolian, se degajă impresia de „remiză” într-o partidă de giganți privind adevărul despre ideile în istorie. Ca îndreptățit de monumentală sa teorie – *La théorie de l'histoire* (Paris, 1908), Xenopol se erija în „sistemic stăpân al lor”, pe când Iorga, scrutător de „întregul tablou istorico-cultural”, se mângâia sufletește cu solemnitatea vocației sale de „oracular părinte al acelorași”. Sub impresia de acea „remiză”, poate înadins, prin fie și tacită consimțire, de „cei doi” produsă „înaltului for academic”, Iorga a ținut „să se vadă” totuși într-o de necontestat virtute de a angaja, pentru „vremi” ce i se deschideau încă mult înainte-i, un imens program istoriografic orientat, firește, de felul său de înțelegere a ideilor în istorie. Și ar fi fost contra firii sale să nu țină să fie astfel „văzut”, atunci și acolo, la Academie, când învedera aceeași încântare de sine ce-l cuprinsese pe la 1905 în fața unui auditoriu de conferință publică, sensibilizat, între altele, de „spusa-i” mirifică: „Trupul societății e statul”, al, de fapt, „vieții sufletești a neamului”¹⁰³. Și se încânta, realmente, de felu-i propriu de „a vedea ideile în istorie”, reacționând vehement atunci când i-a fost contestat, pe timpul „vieții” sale „de om”. Când, în anul 1913, i s-a respins un articol pentru revista „Geistwissenschaften”, pe motivul că ar fi „prea plin de idei ce de la sine se înțeleg” („es ist darin allzuviel Selbstverständliches”), s-a arătat, epistolar, redactorilor Otto Buck și Paul Herre ai respectivei „publicații periodice”, ca de-a dreptul „jignit”¹⁰⁴. Și-a învederat, peste orice „neajuns în ale vieții”, neobișnuitele-i resurse umane și profesionale întru realizarea „imensului program istoriografic” implicant și de „întregirea sintezei de *Istoria Românilor*”. Când, după Marele Război, i s-a solicitat, dinspre Casa Școalelor, traducerea „pe românește” a sintezei *Geschichte des Rumänischen Volkes...*, a făcut „știut” administratorului respectivei instituții a statului, M. Popescu, că „întregirea” sintezei, „cu idei și lucrări”, ar urma, „în mai mulți ani de zile, să formeze [...] vreo zece volume”¹⁰⁵, ceea ce, pe timpul anilor 1936–1939, se va și adevări, editorial.

¹⁰² Textul discursului, cu titlul de *Două concepții istorice*, în N. Iorga, *Generalități...*, pp. 94–106.

¹⁰³ Idem, *Istoria românilor în chipuri și icoane*, p. 203 și urm. (*Viața sufletească a poporului român*).

¹⁰⁴ Idem, *Correspondență*, vol. I, p. 244 și urm. (Iorga către Buck și Herre, București, octombrie 1913).

¹⁰⁵ *Ibidem*, vol. III, p. 92 și urm. (Iorga către M. Popescu, București, 2 noiembrie 1920).

BIBLIOGRAFIE

1. „«Arhiva». Organul Societății Științifice și Literare”, 1890, 1893, 1896, 1897, 1907.
2. *Anul 1848 în Principatele Române*, vol. I–VI, București, 1902–1910.
3. „Convorbiri literare”, 1868, 1870, 1871, 1875, 1876, 1882.
4. *Corespondența lui Știrbei Vodă*, publicată de N. Iorga, vol. I–II, București, Institutul de Arte Grafice și Editură „Minerva”, 1904, 1905.
5. Cristian, V., „Din corespondența lui N. Iorga și A. D. Xenopol cu Gaston Paris, Franz Funck-Bretano și Arthur Chuquet”, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie”, tomul III, 1966.
6. *Documente privitoare la Familia Callimachi*, adunate, publicate și întovărășite de o prefață de N. Iorga, vol. I–II, București, Institutul de Arte Grafice și Editură „Minerva”, 1902, 1903.
7. „Evenimentul”, 1893, 1896.
8. *Genealogia Cantacuzinilor de Banul Mihai Cantacuzino*, publicată și adnotată de N. Iorga, București, Editura Minerva, 1902.
9. Ghenghea, Mircea-Cristian, *Revista „Arhiva”. Bibliografie analitică precedată de un studiu monografic*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2020.
10. Iorga, N. *O viață de om, așa cum a fost*, ediție îngrijită de Valeriu Râpeanu și Sanda Râpeanu, București, Editura Minerva, 1976.
11. Idem, „Viața și domnia lui Barbu Dimitrie Știrbei, Domn al Țării Românești (1849–1856)”, în „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice”, seria a II-a, tomul XXVII–XXVIII.
12. Idem, *Corespondență*, ediție de Ecaterina Vaum, vol. II, București, Editura Minerva, 1986.
13. Idem, *Despre Cantacuzini*, București, Editura Minerva, 1902.
14. Idem, *Generalități cu privire la studiile istorice*, ediția a IV-a, introducere, note și comentarii de Andrei Pippidi, Iași, Editura Polirom, 1999.
15. Idem, *Istoria poporului românesc*, traducere din germană de Otilia Teodoru Ionescu (Enache), vol. I, București, Editura Casa Școalelor, 1922, vol. II–IV, Vălenii de Munte, 1925, 1928; *ibidem*, ediție de Georgeta Penelea, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1985.
16. Idem, *Observații ale unui nespecialist asupra istoriei antice. Lecții făcute la Cercul femeiesc de înaintare culturală*, București, 1916.
17. Idem, *Operele lui Constantin Cantacuzino*, București, Institutul de Arte Grafice „Minerva”, 1901.
18. Idem, *Opinii sincere și opinii pernicioase ale unui rău patriot*, traducere din franceză, introducere și note de Andrei Pippidi, București, Editura Humanitas, 2008.
19. Idem, *Istoria românilor în chipuri și icoane*, ediție nouă de A. Pippidi, București, Editura Humanitas, 1992.
20. Opreșan, I., „Nicolae Iorga – corespondență cu Karl Lamprecht”, în „Manuscriptum”, nr. 3, 1982, pp. 72–74.
21. *Scrisori către N. Iorga, 1890–1901*, ediție îngrijită de Barbu Theodorescu, vol. I, București, Editura Minerva, 1972.
22. Theodorescu, Barbu, *Nicolae Iorga, 1871–1940*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1976.
23. Torouțiu, I. E., *Studii și documente literare*, vol. II, „Junimea”, București, Institutul de Arte Grafice „Bucovina”, 1932.
24. Idem, *Studii și documente literare*, vol. IV, București, Institutul de Arte Grafice „Bucovina”, 1933.
25. Idem, *Studii și documente literare*, vol. VII, *Corespondență literară și culturală privitoare la anii 1890–1934 și în special la „Sămănătorul”*, București, Institutul de Arte Grafice „Bucovina”, 1935.
26. „Voința națională”, 1896.
27. Xenopol, A. D., „Ideia romană în dezvoltarea poporului român”, în „«Arhiva». Organul Societății Științifice și Literare”, anul VII, nr. 5–6, martie – aprilie 1896, pp. 237–249.
28. Idem, „Ideile conducătoare în dezvoltarea poporului român. Introducere la vol. VI al *Istoriei românilor*”, în „«Arhiva». Organul Societății Științifice și Literare”, anul I, nr. 6, mai – iunie 1890, pp. 637–665.

29. Idem, *Histoire des Roumains de la Dacie Trajane depuis les origines jusqu'à l'Union des Principautés en 1859*, vol. I, Ernest Leroux Editeur, Paris, 1896.
30. Idem, *Histoire des Roumains de la Dacie Trajane depuis les origines jusqu'à l'Union des Principautés en 1859*, vol. I–II, Paris, 1896.
31. Idem, *Istoria Românilor din Dacia traiană*, vol. VI, *Istoria contimporană de la restabilirea domnilor pământeni până la îndoita alegere a lui Cuza*, Iași, Tipo-Litografia „H. Goldner”, 1893.
32. Idem, *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, ediția a III-a, vol. XI, *Istoria politică a țărilor române dela 1822–1848*, București, Editura „Cartea Românească”, f.a.
33. Idem, *Opere*, I. *Studii*, II. *Studii*, text ales și stabilit de Dorina Rusu, col. „Opere fundamentale”, coord. Eugen Simion, București, Fundația Națională pentru Știință și Artă, 2019.
34. Idem, *Teoria istoriei*, traducere din franceză de Olga Zaïcik, studiu introductiv de Al. Zub, București, 1997.
35. Idem, *Teoria lui Rösler. Studii asupra stăruinței românilor în Dacia Traiană*, Iași, 1884.
36. Idem, *Une énigme historique. Les Roumains au Moyen Age*, Paris, 1885.
37. Idem, *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, vol. I–VI, Iași, 1888–1893.
38. Idem, „Ideia Unirei”, în „«Arhiva». Organul Societății Științifice și Literare”, anul IV, nr. 3–4, martie – aprilie 1893, pp. 151–161.
39. Idem, *Istoria Românilor din Dacia traiană*, ediția a III-a, vol. XII, *Revoluția din 1848*, București, Editura „Cartea românească”, f.a.
40. Zub, Al., A. D. *Xenopol, 1847–1920. Biobibliografie*, București, Editura Enciclopedică Română, Editura Militară, 1973.